

Κύριος Τίτλος: ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΙΚΗΣ
ΔΙΑΣΤΑΣΗΣ ΤΗΣ ΜΟΝΑΞΙΑΣ ΣΕ Κ/Β ΑΤΟΜΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«Επιστήμες της Αγωγής: Παιδαγωγικό Παιχνίδι και Παιδαγωγικό Υλικό στην Πρώτη
Παιδική Ηλικία»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η αντίληψη της κοινωνικής και συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς
σε κωφά και βαρήκοα άτομα

Ασπασία Μάντζιου

ΒΟΛΟΣ 2015

1^η Επιβλέπουσα: Φωτεινή Μπονώτη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Π.Τ.Π.Ε,

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

2^η Επιβλέπουσα: Ειρήνη Δερμιτζάκη, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Π.Τ.Π.Ε,

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Αξιολογητής:

Βαθμός	
Ολογράφως	

Ευχαριστίες

Αρχικά θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα καθηγήτρια κα. Φωτεινή Μπονώτη, για την τιμή να καθοδηγήσει αυτή την προσπάθεια, όπως και για τη συνεχή υποστήριξη, την υπομονή και τις συμβουλές της, που συνέβαλαν ουσιαστικά στο να εξελίξω την ακαδημαϊκή μου σκέψη.

Θέλω να ευχαριστήσω επίσης, τη συνεπιβλέπουσα καθηγήτρια κα. Ειρήνη Δερμιτζάκη, για την καθοδήγηση και για τη σημαντική συμβολή της στην ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας.

Επιπροσθέτως, να ευχαριστήσω τη λέκτορα, κα Γαλήνη Σαπουντζάκη για τη βοήθεια που προσέφερε στο ερευνητικό μέρος αυτής της προσπάθειας, όπως και τις δύο φοιτήτριες του τμήματος Ειδικής Αγωγής για τη μεταφορά των ερευνητικών εργαλείων στην ΕΝΓ, κυρίες Χρυσούλα Δαμάλα και Φωτεινή Τατάκη. Επίσης να ευχαριστήσω τον κύριο Χρυσόστομο Παπασπύρου, διευθυντή του Λυκείου Κωφών και Βαρηκόων Αγίας Παρασκευής, για τη συμβολή του στα θέματα που αφορούν στην προσέγγιση των κ/β ατόμων.

Ακόμη θα ήθελα να ευχαριστήσω την κα Άρτεμις Αθανάτου, γραμματέα του Συλλόγου Κωφών και Βαρηκόων Λάρισας όπως και τον πρόεδρο και τα μέλη του Συλλόγου για τη σημαντική προσφορά τους στη συγκέντρωση των στοιχείων που ήταν απαραίτητα για την ολοκλήρωση αυτής της έρευνας. Επίσης, ευχαριστώ τον αγαπητό μου φίλο κο. Γεώργιο Βλειώρα για την υπομονή να ακούει τις ακαδημαϊκές μου ανησυχίες.

Τέλος, ευχαριστώ θερμά το σύζυγό μου Βαγγέλη για την υπομονή που έδειξε όλους αυτούς τους μήνες, την ενθάρρυνση και τη στήριξη, ώστε να πραγματοποιώ κάθε φορά τα «μικρά» ή «μεγάλα» μου όνειρα.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	vi
Abstract.....	vii
Εισαγωγή.....	5
1. Μοναξιά.....	5
1.1 Εννοιολογική προσέγγιση της Μοναξιάς.....	5
1.2 Η θεωρία των κοινωνικών αναγκών του Robert Weiss.....	6
1.3 Εκφάνσεις της Μοναξιάς.....	9
1.4 Διαφορές Φύλου στην Αντίληψη της Μοναξιάς.....	12
1.5 Η Μοναξιά ως Πανανθρώπινο Φαινόμενο.....	13
2. Κώφωση.....	17
2.1 Εννοιολογική Προσέγγιση Κώφωσης/Βαρηκοΐας.....	18
2.2 Κοινωνική και Συναισθηματική Ανάπτυξη Κωφών/Βαρηκών ατόμων.....	20
2.3 Κώφωση και Επικοινωνία.....	22
2.3.1 Επικοινωνία και Γλωσσική Ανομοιογένεια των κ/β Ατόμων.....	25
2.4 Πρόσβαση στην Επικοινωνία.....	26
2.5 Κώφωση, Μοναξιά και Κοινωνικό Περιβάλλον.....	28
2.6 Η παρούσα έρευνα.....	32
3. Μέθοδος.....	35
3.1 Ερευνητικός Σχεδιασμός.....	35
3.2 Συμμετέχοντες.....	35
3.3 Διαδικασία.....	36

3.4 Μέσα συλλογής δεδομένων.....	38
3.4.1 Κλίμακα Μοναξιάς UCLA (3 ^η έκδοση).....	38
3.4.2 Σχέδιο.....	39
3.4.2.1 Κωδικοποίηση των σχεδίων.....	39
4. Αποτελέσματα.....	42
4.1 Στατιστική Ανάλυση.....	42
4.2 Κλίμακα Μοναξιάς UCLA (3 ^η έκδοση)	42
4.3 Σχεδιαστική απεικόνιση της μοναξιάς.....	43
4.3.1 Σχεδιαστική απεικόνιση της κοινωνικής διάστασης της μοναξιάς.....	43
4.3.2 Σχεδιαστική απεικόνιση της συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς.....	44
4.3.3 Συχνότητα χρήσης μεταφορικών γραφικών δεικτών.....	44
5. Συζήτηση.....	46
5.1 Προσωπική Αντίληψη της Μοναξιάς σε κ/β άτομα και ακούοντες.....	47
5.2 Σχεδιαστική Απεικόνιση της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Διάστασης της Μοναξιάς.....	49
5.3 Μοναξιά και Φύλο.....	52
5.4 Περιορισμοί της έρευνας.....	52
5.5 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα	54
Βιβλιογραφία.....	56
Παράρτημα	73

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 1. <i>Κοινωνική Διάσταση της Μοναξιάς</i>	40
Πίνακας 2. <i>Συναισθηματική Διάσταση της Μοναξιάς</i>	41
Πίνακας 3. <i>Μεταφορική Απεικόνιση της Μοναξιάς</i>	41
Πίνακας 4. <i>Συχνότητες και Ποσοστά συμμετεχόντων που συμπαριέλαβαν μεταφορικούς γραφικούς δείκτες στα σχέδιά του</i>	45

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας έρευνας ήταν η διερεύνηση της αντίληψης της συναισθηματικής και κοινωνικής μοναξιάς σε άτομα κωφά και βαρήκοα. Το θεωρητικό υπόβαθρο της έρευνας προέρχεται από τη θεωρία των κοινωνικών αναγκών του Robert Weiss (1973/1985), ο οποίος συσχέτισε τη μοναξιά με διάφορες κοινωνικές ανάγκες και οριοθέτησε τη διάκριση ανάμεσα στα δύο είδη μοναξιάς: τη συναισθηματική ή μοναξιά της συναισθηματικής απομόνωσης και την κοινωνική μοναξιά ή μοναξιά της κοινωνικής απομόνωσης. Το δείγμα της έρευνας αποτελέσαν 25 άτομα με κώφωση ή βαρηκοΐα (κ/β) και 25 ακούντες οι οποίοι εξισώθηκαν ως προς το φύλο (22 άντρες και 28 γυναίκες) και ως προς την ηλικία (εύρος ηλικίας από 20 έως 63 ετών $M = 40,34$ $S = 12,58$). Για τη μέτρηση της αντίληψης της μοναξιάς χρησιμοποιήθηκαν: (α) η αναθεωρημένη εκδοχή της Κλίμακας της Μοναξιάς του UCLA (3^η έκδοση) και (β) η σχεδιαστική απεικόνιση της έννοιας. Τα σχέδια κωδικοποιήθηκαν ως προς την έκφραση των δύο διαστάσεων της μοναξιάς (κοινωνική και συναισθηματική) μέσω της παρουσίας ή απουσίας συγκεκριμένων γραφικών δεικτών. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι κ/β συμμετέχοντες παρουσίασαν σημαντικά υψηλότερο δείκτη μοναξιάς και κοινωνικής απομόνωσης από τους ακούντες. Επιπλέον, από την ανάλυση των σχεδίων βρέθηκε ότι οι ακούντες χρησιμοποιούν περισσότερους γραφικούς δείκτες από τους κωφούς και βαρήκοες για την απεικόνιση της συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς. Τα ευρήματα αναδεικνύουν ότι τα δυο μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν ανιχνεύουν διαφορετικές πτυχές της αντίληψης της έννοιας της μοναξιάς μεταξύ των κ/β και των ακούντων.

Λέξεις-Κλειδιά: *Κωφοί/ Βαρήκοοι, Ακούοντες, Κοινωνική/Συναισθηματική Μοναξιά, Κλίμακα Μοναξιάς UCLA, Σχέδιο.*

Abstract

The aim of this study was to examine the perception of emotional and social loneliness in deaf and hard hearing (d/hh) individuals. The theoretical background of this research emanates from the theory of social needs of Robert Weiss (1973/1985), which connected the loneliness with various social needs and delimited the discrimination between two types: the emotional or loneliness of emotional isolation and the social loneliness or loneliness of social isolation. The sample of this research consisted of 25 individuals, deaf or hard hearing and 25 individuals with no hear loss that were matched on gender (22 men and 28 women) and biological age (age range 20 years to 63 years, $M = 40,34$ $S = 12,58$). For measuring the perception of loneliness were used (a) the revised version of UCLA Loneliness Scale (3d edition) and (b) the drawing representation of the term. The drawings were coded for the expression of the two dimensions of loneliness (social and emotional) through the presence or the absence of specific graphic indicators. Results showed that d/hh participants presented significantly higher indicator in loneliness and social isolation than the individuals with no hear loss. Furthermore, the analysis of the drawings showed that the individuals with no hear loss, have used more graphic indicators, than deaf and hard hearing individuals to depict the emotional dimension of loneliness. The findings reveal that the two methodological tools detected different aspects of the perception of loneliness between d/ hh and individuals with no hear loss.

Key words: *Deaf/Hard hearing Individuals, Individuals with no Hear Loss, Social/Emotional Loneliness, UCLA Loneliness Scale, Drawing.*

Εισαγωγή

Η μοναξιά είναι ένα παγκόσμιο φαινόμενο, μοναδικό όμως για τον κάθε άνθρωπο και ως εκ τούτου είναι δύσκολο να προσδιοριστεί (Γαλανάκη, 2014· Killeen, 1998· Rotenberg, 1999). Η Γαλανάκη (2014) χαρακτηρίζει τη μοναξιά ως πανανθρώπινη και την περιγράφει στον τίτλο του βιβλίου της ως «το παράδοξο της ανθρώπινης φύσης». Η προσπάθεια κατανόησης της μοναξιάς συναντάται σε ποικίλες εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής όπως στην τέχνη, την ποίηση ή ακόμη και στην προφορική δημοτική παράδοση (Γαλανάκη, 2014). Οι de Jong Gierveld, Van Tilburg και Dykstra (2006) αναφέρουν ότι το βιβλίο του Zimmermann (1785/6) με τίτλο *Über die Einsamkeit* (Σχετικά με τη Μοναξιά) αποτελεί την παλαιότερη έκδοση σχετικά με τη μοναξιά, ενώ οι πιο σύγχρονες προσπάθειες κατανόησής της ξεκίνησαν το 1959 με τη «Μοναξιά» της Frieda Fromm Reichmann. Αυτός όμως που οριοθέτησε τη διάκριση ανάμεσα στη συναισθηματική και κοινωνική μοναξιά και έθεσε τις βάσεις για περαιτέρω διερεύνηση του φαινομένου ήταν ο Robert Weiss (1973/1985), στου οποίου τη θεωρία βασίζεται και η παρούσα έρευνα.

Η μοναξιά έχει ποικίλα αίτια και διαφορετικές επιπτώσεις στο κάθε άτομο με αποτέλεσμα να συγχέεται πολλές φορές με παρόμοιες αλλά διαφορετικές συνθήκες όπως είναι η κατάθλιψη ή η αυτοεκτίμηση (Killeen, 1998). Εντούτοις η μοναξιά είναι πολυδιάστατη και μπορεί να χαρακτηριστεί ως κυριολεκτική, επώδυνη ή ευεργετική, γεγονός που τη συνδέει με πολλές πτυχές της ανθρώπινης ζωής (Γαλανάκη, 2006). Παρά το γεγονός ότι έχουν πραγματοποιηθεί αρκετές έρευνες που αφορούν στη μοναξιά και αναγνωρίζουν τη σημασία της σε όλα τα αναπτυξιακά στάδια του

ανθρώπου, τα αποτελέσματα των ερευνών που αφορούν στο χαρακτήρα της μοναξιάς που αντιλαμβάνονται και βιώνουν τα κωφά και βαρήκοα άτομα είναι διφορούμενα.

Στη παρούσα εργασία επιχειρείται η διερεύνηση της αντίληψης των δύο διαστάσεων της μοναξιάς, σύμφωνα με τον Weiss (1973/1985), σε άτομα κωφά και βαρήκοα¹ και ακούντα. Τα άτομα με προβλήματα ακοής, όπως έχουν δείξει σχετικές έρευνες, είναι πιθανό να έχουν βιώσει τη μοναξιά και είναι σε θέση να δώσουν εξηγήσεις για την ύπαρξη του φαινομένου (Backenroth, 1993). Ωστόσο, δεν δίνονται απαντήσεις αν η μοναξιά έτσι όπως την αντιλαμβάνονται τα άτομα με κώφωση είναι αποτέλεσμα κοινωνικού αποκλεισμού ή αυτοεπιβαλλόμενη. Το άτομο που έχει μία αισθητηριακή διαταραχή, όπως είναι η κώφωση, είναι πιθανό να οδηγηθεί στην αναγκαστική μοναξιά ή και σε μία ακραία μορφή κυριολεκτικής μοναξιάς (Γαλανάκη, 2004, 2006). Ωστόσο, συχνά η αρνητική εμπειρία της μοναξιάς οφείλεται σε πραγματικές κοινωνικές δυσκολίες, όπως είναι η απόρριψη από τους άλλους (Bermdsen & Luckner, 2012). Πιο συγκεκριμένα, έρευνες αναφέρουν ότι οι σχέσεις μεταξύ κ/β ατόμων και ακούντων περιορίζονται στην εγγύτητα της φυσικής παρουσίας χωρίς να προάγεται απαραίτητα και η ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων μεταξύ τους (Most, 2007).

Αν και έχει διερευνηθεί η έννοια σε άτομα κ/β και ακούντα, υπάρχουν κενά στην κατανόηση των διαφορών που μπορεί να υπάρχουν σχετικά με την προσωπική τους αντίληψη για τη μοναξιά και γενικότερα για την κοινωνική και συναισθηματική τους λειτουργία (Lukomski, 2007· Most, 2007). Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να προσδιορίσει και να αποσαφηνίσει τη διάκριση της κοινωνικής και συναισθηματικής μοναξιάς σε άτομα κ/β και ακούντα. Συγκεκριμένα, επιδιώκεται η ανάδειξη της προσωπικής αντίληψης της μοναξιάς, μέσα από τη χρήση δύο εργαλείων (α) της

¹ Στη συνέχεια όπου συναντώνται τα αρχικά κ/β θα αναφερόμαστε σε κωφούς και στους βαρήκοους.

Κλίμακας της Μοναξιάς του UCLA (Anderson & Malikiosi-Loisos, 1992· Kafetsios & Sideridis, 2006· Russell, 1996), η οποία μετρά την προσωπική αντίληψη της μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης και (β) του σχεδίου, με την αξιοποίηση των γραφικών δεικτών που απεικονίζουν τη συναισθηματική και κοινωνική διάσταση της μοναξιάς (Misailidi, Bonoti & Savva, 2012). Η διάρθρωση της έρευνας γίνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και τους στόχους ερευνητικά ερωτήματα. Στο δεύτερο μέρος περιλαμβάνονται η Μέθοδος, τα Αποτελέσματα και η ερμηνεία αυτών και τέλος η Συζήτηση και οι προτάσεις/περιορισμοί που μπορεί να φανούν χρήσιμα ως η βάση μελλοντικής έρευνας.

Αναλυτικά, στο πρώτο κεφάλαιο επιχειρείται η εννοιολογική προσέγγιση της μοναξιάς, αναλύεται η θεωρία των κοινωνικών αναγκών του Robert Weiss (1973/1985) και γίνεται συνοπτική αναφορά στους παράγοντες που σχετίζονται με την αντίληψη της μοναξιάς.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται έρευνες που συνδέουν τη μοναξιά με την κώφωση και επιχειρείται η καταγραφή των διαδικασιών που καθορίζουν την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των κ/β ατόμων ώστε να τεθούν οι βάσεις κατανόησης των διαφορών μεταξύ αυτών και των ακουόντων (Vogel- Walcutt, Schatschneider & Bowers, 2011). Επιπλέον, περιγράφεται η σχέση κώφωσης και επικοινωνίας, η χρήση της νοηματικής γλώσσας όπως και ο ρόλος της γλωσσικής ανομοιογένειας των κ/β ατόμων, με σκοπό να διαφωτιστούν περισσότερες πτυχές που συνδέουν τη μοναξιά με την απώλεια ακοής. Επίσης, παρουσιάζονται οι στόχοι της έρευνας όπως και τα ερευνητικά ερωτήματα. Διατυπώνονται οι ερευνητικές υποθέσεις.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η Μέθοδος. Αρχικά περιγράφονται τα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων. Στη συνέχεια παρουσιάζεται αναλυτικά ο ερευνητικός σχεδιασμός, η διαδικασία που ακολουθήθηκε και τα μέσα συλλογής δεδομένων, η Κλίμακα της Μοναξιάς UCLA(3^η εκδοχή) και το Σχέδιο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εκτίθενται τα αναλυτικά αποτελέσματα της έρευνας, όπως προέκυψαν από τη στατιστική τους επεξεργασία, με σκοπό να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα και οι υποθέσεις της.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η συζήτηση ώστε να γίνει μία κριτική αποτίμηση των αποτελεσμάτων της έρευνας και αξιολογείται η επαλήθευση ή μη των ερευνητικών υποθέσεων. Τέλος παρουσιάζονται προτάσεις για μελλοντική διερεύνηση όπως και οι περιορισμοί της παρούσας εργασίας. Ακολουθούν οι βιβλιογραφικές αναφορές και το Παράρτημα που περιλαμβάνει το ερωτηματολόγιο όπως δόθηκε από την ερευνήτρια και ενδεικτικά σχέδια των συμμετεχόντων.

Μοναξιά

1

1.1 Εννοιολογική προσέγγιση της Μοναξιάς

Ο όρος μοναξιά (loneliness) λεξιλογικά ορίζεται ως (α) η φυσική απουσία ενός συντρόφου και (β) ως η λύπη όταν το άτομο είναι μόνο του ή ως απόρριψη λόγω έλλειψης φίλων ή συντροφιάς (Laurson & Hartl, 2013· OED, 2015).

Συμπληρωματικά, στο λεξικό του Μπαμπινιώτη (1998, σ.1123) αναφέρεται ότι μοναξιά είναι: «η απουσία επικοινωνίας με τους συνανθρώπους, η εσωτερική κατάσταση του ανθρώπου που δεν έχει ουσιαστική επαφή με τους άλλους».

Στην προσπάθεια ορισμού της μοναξιάς έχουν δοθεί ποικίλες έννοιες, χωρίς να υπάρχει ένας γενικά αποδεκτός ορισμός (Γαλανάκη, 2014). Ο Sullivan (1953/2001) πρώτος επιχειρεί να προσδιορίσει την έννοια, χαρακτηρίζοντας τη μοναξιά ως μία εξαιρετικά δυσάρεστη εμπειρία, τα ψήγματα της οποίας φαίνονται από την προεφηβική ηλικία. Συνδέεται με την ανάγκη για οικειότητα (intimacy) με τους άλλους ανθρώπους, γεγονός που από τη μία πλευρά προκαλεί άγχος στο άτομο και συγχρόνως το κινητοποιεί να αναπτύσσει και να αναζητά περισσότερες κοινωνικές και διαπροσωπικές σχέσεις (Sullivan, 1953/2001). Έμμεσες αναφορές συναντώνται και στο έργο του Erikson (1950/1993), όπου με συναφείς όρους περιγράφει τη μοναξιά που βιώνει το άτομο στα οκτώ αναπτυξιακά στάδια. Λόγου χάρη κατά τη βρεφική ηλικία, όταν αποχωρίζεται τη μητέρα του ή κατά την εφηβική και τη νεανική ηλικία όπου το άτομο φαίνεται να αμφιταλαντεύεται μεταξύ της οικειότητας και της απομόνωσης. Επίσης άλλοι ερευνητές, όπως ο Bowlby (1973/1985), επισημαίνουν ότι

η μοναξιά συνδεόμενη με το άγχος του αποχωρισμού διαφαίνεται από πολύ νωρίς ακόμη και στην πρώιμη παιδική ηλικία. Μία άλλη προσέγγιση έγινε από την ψυχίατρο- ψυχαναλύτρια Frieda Fromm-Reichmann (Silver, 1996), η οποία υποστηρίζει ότι η μοναξιά γεννιέται μέσα από ψυχωτικές καταστάσεις ή μπορεί να οδηγήσει σε αυτές και πως η *αληθινή μοναξιά* (Γαλανάκη, 2014, σ.74) δεν μπορεί να είναι δημιουργική.

Ο Steve Nisenbaum (1984) αναφέρει ότι η εμπειρία της μοναξιάς εμπλέκει το παράδοξο (σ.785). Το άτομο αν και βιώνει μία εμπειρία μόνο του, στη συνείδησή του έχει επίγνωση ότι υπάρχουν κάποιοι άλλοι (ή ένας συγκεκριμένος άλλος), οι οποίοι απουσιάζουν. Κατά συνέπεια το άτομο αυτό και χωρίς την παρουσία τρίτων στοχάζεται θέματα που αφορούν στον εαυτό του και τις σχέσεις του με τους άλλους. Ο Nisenbaum (1984· Βογιατζόγλου, 2008), στην προσπάθειά του να αποσαφηνίσει την έννοια της μοναξιάς, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι φαίνεται να έχει περισσότερες από μία πτυχές, όπως και ότι όλοι οι συμμετέχοντες είχαν βιώσει κάποια μορφή της, που είχε είτε θετικό (ευεργετική μοναξιά) είτε αρνητικό χαρακτήρα (απομόνωση και απόσταση από τους άλλους).

Ωστόσο ο Weiss (1973/1985), ήταν εκείνος που έδωσε μία γενικώς αποδεκτή τυπολογία της μοναξιάς, με τον εντοπισμό και τη διάκριση ανάμεσα στην κοινωνική και στη συναισθηματική μοναξιά.

1.2 Η θεωρία των κοινωνικών αναγκών του Robert Weiss

Σημαντικό είναι το έργο του κοινωνιολόγου Robert Weiss (1973/1985), ο οποίος συσχετίζει τη μοναξιά με διάφορες κοινωνικές ανάγκες. Οι άνθρωποι είναι κοινωνικά όντα και έχουν μάθει να λειτουργούν μέσα σε ομάδες που ποικίλουν σε

μορφή καθώς εξυπηρετούν διαφορετικούς σκοπούς (Laurson & Hartl, 2013).

Σύμφωνα με τη θεωρία του Weiss (1973/1985) η μοναξιά εκδηλώνεται με την αδυναμία του ατόμου να ικανοποιήσει τις βασικές κοινωνικές ανάγκες. Τα ελλείμματα που δημιουργούνται μπορεί να αφορούν στην ανάγκη για κοινωνική ενσωμάτωση ή για δεσμούς που του παρέχουν ασφάλεια, όπως είναι ο γάμος. Επίσης, εκδηλώνεται όταν ο άνθρωπος δεν αισθάνεται απαραίτητος και δεν μπορεί να έχει έναν κοινωνικό ρόλο όπως αυτόν του συζύγου. Τέλος, η μοναξιά μπορεί να εκδηλωθεί όταν το άτομο νιώθει αβοήθητο χωρίς τη δυνατότητα στήριξης από τους ανθρώπους του οικείου του περιβάλλοντος ή όταν αντιμετωπίζει μία δύσκολη κατάσταση χωρίς τη βοήθεια και την καθοδήγηση ενός άλλου εμπειρότερου από εκείνον (Laurson & Hartl, 2013· Weiss, 1973/1985). Επομένως, το αίσθημα της μοναξιάς μπορεί να γίνει αντιληπτό ακόμη και όταν κάποιος βρίσκεται ανάμεσα σε άλλους ανθρώπους, το οποίο καθιστά σαφή τη διάκριση ανάμεσα στο να είναι κάποιος μόνος του (ως φυσική παρουσία) από το να αισθάνεται μόνος (Weiss, 1973/1985).

Εν κατακλείδι, ο Weiss (1973/1985) διέκρινε δύο είδη μοναξιάς, τη συναισθηματική ή μοναξιά της συναισθηματικής απομόνωσης (emotional loneliness – loneliness of emotional isolation) και την κοινωνική μοναξιά ή μοναξιά της κοινωνικής απομόνωσης (social loneliness- loneliness of social isolation). Η πρώτη είναι αποτέλεσμα της απουσίας ενός στενού και ειλικρινούς συναισθηματικού δεσμού, ενώ η δεύτερη είναι απόρροια της απουσίας ενός κοινωνικού δικτύου σχέσεων, στο οποίο ανήκει το άτομο και μπορεί να βελτιωθεί με τη συμμετοχή και πρόσβαση του ατόμου στο δίκτυο αυτό. Στη θεωρία των κοινωνικών αναγκών περιγράφεται κατά κύριο λόγο η υποκειμενική αντίληψη του ατόμου για την απομόνωση (συναισθηματική και κοινωνική), η οποία δεν είναι μόνο η

συνειδητοποίηση ότι δεν έχει ενταχθεί στο κοινωνικό σύνολο, αλλά αναφέρεται σε κάτι μεγαλύτερο καθώς εμπεριέχει τον συναισθηματικό πόνο που προκύπτει από την κοινωνική απομόνωση (Weiss, 1973/1985). Και στα δύο είδη μοναξιάς το άτομο αναζητά τους τρόπους για να ικανοποιήσει τις αντίστοιχες κοινωνικές ανάγκες. Η υποκειμενική αντίληψη της συναισθηματικής μοναξιάς, που εμφανίζεται απότομα μετά τη διακοπή ενός ισχυρού στενού δεσμού, συνδέεται με την αίσθηση της πλήρους απομόνωσης του ατόμου που τη βιώνει, ανεξάρτητα από αν περιβάλλεται από άλλους ανθρώπους ή όχι. Το άτομο νιώθει κενό, νεκρό ή άδειο (Γαλανάκη, 2014, σ. 77· Weiss, 1973/1985, pp. 21). Αντίστοιχα στην κοινωνική μοναξιά, η οποία εκδηλώνεται βαθμιαία, κυριαρχούν συναισθήματα όπως ανία, έλλειψη σκοπού και περιθωριοποίησης (Γαλανάκη, 2014, σ. 78· Weiss, 1973/1985, pp. 22). Οι δύο εκφάνσεις της μοναξιάς είναι συμπληρωματικές και όχι εναλλακτικές. Αυτό υποδηλώνει ότι καμία δεν μπορεί να αντισταθμίσει την άλλη (Γαλανάκη, 2014· Weiss, 1973/1985).

Οι Perlman και Peplau (1984) αναφέρουν ότι μέχρι το 1982 είχαν γίνει ελάχιστες μελέτες που να επαληθεύουν το διαχωρισμό του Weiss. Ωστόσο, οι Rubenstein και Shaver (1982), φαίνεται να συμφωνούν με τον Weiss καθώς κάποια από τα ευρήματά τους συγκλίνουν με το εν λόγω θεωρητικό μοντέλο. Στη συνέχεια οι Russell, Cutrona, Rose και Yurko (1984), διερεύνησαν την κοινωνική και συναισθηματική μοναξιά της θεωρίας του Weiss (1973/1985), χρησιμοποιώντας την αναθεωρημένη έκδοση της Κλίμακας της Μοναξιάς του UCLA (3^η έκδοση) σε 505 φοιτητές. Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους επιβεβαίωσαν τις γενικές θέσεις του Weiss (1973/1985) καθώς έδειξαν ότι υπάρχουν διαφορές ως προς τις υποκειμενικές εμπειρίες της κοινωνικής και συναισθηματικής μοναξιάς. Πιο συγκεκριμένα, οι δύο τύποι μοναξιάς συνδέθηκαν αφενός με έναν κοινό παρανομαστή αυτόν της

ανθρώπινης εμπειρίας, αφετέρου όμως συνδέθηκαν με διαφορετικές συναισθηματικές αντιδράσεις.

Μεταγενέστερες έρευνες επανεξέτασαν την τυπολογία της κοινωνικής και συναισθηματικής μοναξιάς (DiTommaso & Spinner, 1993, 1997), με σκοπό να αξιολογήσουν το έργο του Weiss και τη σύνδεση που έκανε μεταξύ κοινωνικής, συναισθηματικής μοναξιάς και των κοινωνικών αναγκών. Τα στοιχεία που προέκυψαν, επιβεβαιώνουν ότι η μοναξιά έχει δύο διακριτές καταστάσεις. Επιπρόσθετα, προέκυψε ότι η συναισθηματική μοναξιά μπορεί να έχει δύο ακόμη πτυχές: (α) τη ρομαντική/συναισθηματική μοναξιά και (β) τη συναισθηματική μοναξιά στην οικογένεια (DiTommaso & Spinner, 1993, 1997). Ο διαχωρισμός του Weiss (1973/1985), αύξησε το ενδιαφέρον των ερευνητών για τη μελέτη της μοναξιάς και πιο συγκεκριμένα η ύπαρξη των δύο πτυχών οδήγησε την έρευνα στην αναζήτηση και άλλων παραγόντων, που πιθανόν να συνδέονται με αυτή (de Jong Gierveld & Havens, 2004· Dykstra & de Jong Gierveld, 2004).

1.3 Εκφάνσεις της Μοναξιάς

Οι περισσότερες έρευνες που αφορούν στη μοναξιά συγκλίνουν στην άποψη ότι είναι μία πολυδιάστατη έννοια με γνωστικές, κοινωνικές και συναισθηματικές εκφάνσεις (Asher & Gazelle, 1999· Γαλανάκη, 2014· Nilsson, Lindström & Nâden, 2006). Πιο συγκεκριμένα, οι Peplau και Perlman (1982 σ. 3) αναφέρουν ότι υπάρχουν τρία σημεία στα οποία συγκλίνουν οι απόψεις των ερευνητών της μοναξιάς: (α) Η μοναξιά είναι αποτέλεσμα των ελλειπών κοινωνικών σχέσεων ενός ατόμου, (β) η μοναξιά είναι μία υποκειμενική εμπειρία που δεν ταυτίζεται με την αντικειμενική κοινωνική απομόνωση, και (γ) η εμπειρία της μοναξιάς δεν είναι ευχάριστη και προκαλεί δυσφορία.

Στο πλαίσιο της πολυδιάστατης ερμηνείας της εν λόγω έννοιας η Γαλανάκη (2006), διακρίνει τη μοναξιά σε κυριολεκτική, επώδυνη και ευεργετική. Η κυριολεκτική μοναξιά (aloneness) είναι μία κατάσταση όπου το άτομο βρίσκεται αντικειμενικά μόνο του. Η επώδυνη μοναξιά (loneliness), όπου το άτομο είναι ή θεωρεί ότι είναι μόνο του, όμως επιθυμεί την επικοινωνία με άλλους ανθρώπους. Τέλος, η ευεργετική ή δημιουργική μοναξιά ή μόνωση (solitude), κατά την οποία το άτομο απομονώνεται ηθελημένα. Σε αυτή την κατάσταση συντελούνται δημιουργικές δραστηριότητες και αναπτύσσεται η προσωπικότητα του ατόμου. Σύμφωνα με αυτή την οπτική η μοναξιά ή μόνωση μπορεί να έχει θετικές συνέπειες για το άτομο. Η Γαλανάκη (2014) αναφέρει ότι η μόνωση επιτρέπει στο άτομο να ανακαλύψει τον εαυτό του, να δημιουργήσει και κατ' επέκταση να νιώσει ελεύθερο από κάθε περιορισμό σε όποια ηλικία και αν βρίσκεται. Έτσι κατά την ευεργετική μοναξιά λόγου χάρη, ο έφηβος αναζητά την προσωπική του ταυτότητα και βιώνει «τον δημιουργικό στοχασμό για το παρόν και το μέλλον» (Γαλανάκη, 2014, σ. 178) και ο ενήλικας μπορεί να βρει την εσωτερική γαλήνη και να επιλύσει διάφορα προβλήματα.

Φαίνεται ότι το αίσθημα της μοναξιάς, δεν είναι στατικό αλλά εξελίσσεται, ομοίως με τις κοινωνικές ανάγκες. Ως εκ τούτου μπορεί να διαιωνίζεται εξαιτίας των γνωστικών και συναισθηματικών συνακολούθων της, γεγονός που υποδηλώνει τη διεισδυτικότητα της κατάστασης στη ζωή των ανθρώπων (Asher & Wheeler, 1985· Βογιατζόγλου, 2008· Cassidy & Asher, 1992· Galanaki, 2013· Galanaki, 2008· Galanaki, 2004· Galanaki, Polychronopoulou & Babalis, 2008· Goossens & Marcoen, 1999· Hymel et al, 1999· Jobe- Shields, Cohen & Parra, 2011· Jones, Hobbs & Hockenbury, 1982· Kirova, 2001a, 2001b, 2003· Laursen & Hartl, 2013· Page & Cole, 1991· Ponzetti, 1990). Η συναισθηματική διάσταση της μοναξιάς φαίνεται να συνδέεται περισσότερο με την παρουσία ή μη ενός ρομαντικού

συντρόφου (Olenik-Shemesh & Zeidner, 2013· Rönkä et al., 2014· Woodhouse, Dykas & Cassidy, 2012). Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας μπορεί να έχουν την εμπειρία ενός γάμου ή μίας μακρόχρονης σχέσης, που τους έδωσε τη δυνατότητα να βιώσουν τη συναισθηματική πληρότητα με τους συντρόφους τους. Στην αντίθετη περίπτωση, η απουσία κάλυψης των συναισθηματικών τους αναγκών επιδρά στην εμφάνιση της συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς (Green, Richardson, Lago & Schatten- Jones, 2001). Αντίστοιχα, προσεγγίζουν την κοινωνική διάσταση της έννοιας ως απόρροια της μη ύπαρξης ενός κοινωνικού δικτύου σχέσεων και στενών δεσμών με τους άλλους (Green et al., 2001). Η Carstensen (1995), αναφέρει ότι τα υποκειμενικά συναισθήματα της μοναξιάς είναι συγκριτικά ανάλογα με εκείνα των νεότερων σε ηλικία ανθρώπων. Ωστόσο, οι διαφορές που υπάρχουν, όπως στην περιορισμένη αλληλεπίδραση με τους άλλους, αντανακλούν περισσότερο απόπειρες για συναισθηματική ρύθμιση, όπου μαζί με άλλους βραχυπρόθεσμους στόχους φαίνεται να έχουν μεγαλύτερη επιρροή στην κοινωνική αλληλεπίδραση και κατ' επέκταση στη μοναξιά. Επιπλέον, έχει βρεθεί ότι χαρακτηριστικά όπως η ντροπή και η χαμηλή αυτοπεποίθηση συσχετίζονται με τη μοναξιά καθώς φαίνεται να συμβάλουν στο κοινωνικό άγχος, στην ελλιπή διάδραση του ατόμου με τους άλλους όπως και επηρεάζουν την ποιότητα της σωματικής και ψυχικής του υγείας (Bhatia, Swami, Thakur, & Bhatia, 2007· Jones, Victor & Vetter, 1985· Luanaigh & Lawlor, 2008· Ryan & Patterson, 1987).

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η μοναξιά έχει διαφορετικές εκφάνσεις και έχει γίνει αντικείμενο μελέτης, την οποία οι ερευνητές προσπαθούν να προσεγγίσουν μέσω ποικίλων οπτικών. Σε ορισμένες περιπτώσεις η κοινωνική απομόνωση δεν ερμηνεύεται ως κοινωνικό έλλειμμα αλλά ως μία επιθυμητή κατάσταση (Goossens & Marcoen, 1999) και σε ορισμένες άλλες η μοναξιά

αντιμετωπίζεται ως αποτέλεσμα ασταθών και εξωτερικών αιτιών (Peplau & Perlman, 1982). Ακολούθως, έχουν μελετηθεί παράγοντες που φαίνεται να συνδέονται με τη μοναξιά, όπως το φύλο (Galanaki, 2008· Laursen & Hartl, 2013· Vanhalst, Luyckx & Goossens, 2014).

1.4 Διαφορές Φύλου στην Αντίληψη της Μοναξιάς

Όσον αφορά στο θέμα του φύλου φαίνεται να υπάρχει αμφισημία στα αποτελέσματα των ερευνών, σε βαθμό που να μη διαφαίνεται ξεκάθαρα εάν υπάρχουν ομοιότητες ή διαφορές στην αντίληψη της μοναξιάς (Vanhalst et al., 2014). Στην παιδική μοναξιά δεν είναι ξεκάθαρο αν παρατηρούνται διαφορές φύλου, αλλά φαίνεται να αναδύονται στα χρόνια της εφηβείας και στην ενήλικη ζωή, με τους άντρες να τείνουν να νιώθουν περισσότερο τη μοναξιά από τις γυναίκες (Junttila & Vauras, 2009).

Παρόλα αυτά, έχουν διαπιστωθεί διαφορές σε σχέση με την αντίληψη της συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς, με τα κορίτσια να χρησιμοποιούν περισσότερους όρους για να εκφράσουν κάποιο συναίσθημα, όπως και στη σημασία που αποδίδουν στις κοινωνικές σχέσεις (Galanaki, 2004, 2008). Επιπλέον, έχει βρεθεί ότι τα κορίτσια είναι περισσότερο ευάλωτα στο να εσωτερικεύουν θέματα και προβλήματα που προκύπτουν από τις σχέσεις με τους συνομηλίκους τους (Vanhalst et al., 2014).

Ο Ponzetti (1990) αναφέρει ότι οι άντρες χρησιμοποιούν διαφορετικά πρότυπα αξιολόγησης της μοναξιάς από τις γυναίκες και συγκριμένα, στην έρευνά του για τη μοναξιά ανάμεσα σε φοιτητές, παρατηρεί ότι οι άντρες είναι συνήθως πιο μοναχικοί από τις γυναίκες. Η de Jong Gierveld (2006) με τους συνεργάτες της, επίσης καταγράφουν ότι το φύλο παίζει ρόλο στις αξίες που αποδίδονται σε

διαφορετικούς τύπους σχέσεων, με τις γυναίκες να παρουσιάζουν υψηλότερο ποσοστό μοναξιάς. Οι Ryan και Patterson (1987) αν και αναφέρουν ότι οι ηλικιωμένες γυναίκες φαίνεται να διαμαρτύρονται περισσότερο από τους άντρες συνδέουν περισσότερο την εκδήλωση της μοναξιάς με άλλες παραμέτρους όπως είναι η χηρεία, η απουσία παιδιών και τα προβλήματα υγείας. Ωστόσο, τα συμπεράσματα παραμένουν διφορούμενα, καθώς οι όποιες διαφορές υπάρχουν, μπορεί να οφείλονται στο γεγονός ότι οι άνδρες παρουσιάζονται απρόθυμοι στο να απαντήσουν σε άμεσες ερωτήσεις που αναφέρονται στη μοναξιά. Εν κατακλείδι, μολονότι οι καθοριστικοί παράγοντες της μοναξιάς δεν έχουν ταυτοποιηθεί, θεωρείται ότι είναι αποτέλεσμα του συνδυασμού των προσωπικών τρωτών σημείων του ατόμου και των κοινωνικών συνθηκών, όπως μπορεί να είναι ένα διαζύγιο και οι αναποτελεσματικές κοινωνικές δεξιότητες (Weiss, 1973/1985).

1.5 Η Μοναξιά ως Πανανθρώπινο Φαινόμενο

Η μοναξιά χαρακτηρίζεται από πολλούς ως η επιδημία της σύγχρονης κοινωνίας. Ακόμη και στις πιο ήπιες μορφές της μπορεί να προκαλέσει επώδυνα συναισθήματα στο άτομο που τη βιώνει και δύσκολες καταστάσεις, σε τέτοιο βαθμό που το άτομο να μη μπορεί να ξεφύγει ακόμη και αν προσπαθεί (Hortulanus & Machielse, 2006· Killeen, 1998). Η πολυπλοκότητα του φαινομένου έγκειται στο γεγονός ότι έχει συνειδητές και ασυνειδητές εκφάνσεις. Ανεξάρτητα από επιμέρους χαρακτηριστικά, όπως παρουσιάστηκαν ανωτέρω, ο φόβος της μοναξιάς ενυπάρχει σε κάθε στάδιο της ζωής του ανθρώπου (Γαλανάκη, 2014). Ο εγγενής αυτός φόβος λειτουργεί σαν κίνητρο για τη δημιουργία δεσμών σε κάθε ηλικιακό στάδιο. Έτσι το μωρό αναζητά την προσοχή της οικογένειάς του και νιώθει ασφαλές όταν ακούει έναν γνώριμο ήχο από κάποιον ενήλικα, κυρίως από τη μητέρα του (Bowlby, 1973/1985).

Η ποιότητα των δεσμών που θα αναπτυχθούν κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του ανθρώπου, πιθανόν να έχουν αντίκτυπο και στην ενήλικη ζωή. Πιο συγκεκριμένα η ανάγκη για δημιουργία ασφαλών σχέσεων και για εγγύτητα οδηγεί το ενήλικο άτομο να αναζητά τρόπους και πρόσωπα για να διαμορφώσει ισχυρούς δεσμούς με τους άλλους. Στην περίπτωση που οι δεσμοί αυτοί δεν είναι ασφαλείς τότε το άτομο ίσως γίνεται πιο ευάλωτο στο βίωμα της μοναξιάς (Bowlby, 1973/1985· Γαλανάκη, 2014).

Η έννοια του ανήκειν είναι αυτή που ενεργοποιεί τους εσωτερικούς μηχανισμούς στον άνθρωπο για να προσανατολίζεται στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων, με σκοπό να αποφύγει την απομόνωση και τον πόνο που προκύπτει από αυτή. Ωστόσο η κοινωνική απομόνωση περιγράφει την εμπειρία που βιώνει το άτομο ακόμη και όταν βρίσκεται με την παρουσία άλλων ανθρώπων (Laursen & Hartl, 2013· Weiss, 1973/1985), γεγονός που πολλές φορές έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μίας οξύμωρης κατάστασης. Το άτομο στην προσπάθειά του να αποφύγει τη μοναξιά λειτουργεί με τέτοιο τρόπο που αφενός το εμποδίζει να κατανοήσει τις κοινωνικές καταστάσεις και αφετέρου οδηγείται από μόνο του στη μοναξιά (Γαλανάκη, 2014).

Υπάρχει μία ακόμη πτυχή της μοναξιάς, η οποία εκδηλώνεται εντονότερα στις αστικές δυτικές κοινωνίες (Γαλανάκη, 2014· Mijuskovic, 1992). Τόσο η υποδομή της κοινωνίας όσο και ο τρόπος λειτουργίας των ανθρώπων μέσα σε αυτή βασίζεται σε ατομικιστικές υποδομές, που άλλοτε παίρνει τη μορφή προσωπικής επιλογής του ατόμου να δρα μόνο του και μάλιστα να επιδιώκει αυτόν τον τρόπο ζωής και άλλοτε παίρνει το χαρακτήρα μίας μοναξιάς που υφίσταται πριν καν εκδηλωθεί. Ωστόσο, και σε ανατολικές χώρες της Ευρώπης, όπου η δομή της κοινωνίας ακολουθεί διαφορετικά πρότυπα οργάνωσης και εκεί ενυπάρχουν αρκετές όψεις της μοναξιάς. Λόγου χάρη σε έρευνα των de Jong Gierveld και Tesch-Römer, (2012), που

συγκρίνεται η έννοια της μοναξιάς σε ηλικιωμένα άτομα, που ζουν σε ανατολικές και δυτικές ευρωπαϊκές κοινωνίες, παρατηρήθηκε ότι οι ηλικιωμένοι των ανατολικών κοινωνιών παρουσίασαν υψηλότερα ποσοστά μοναξιάς σε σχέση με εκείνους των δυτικών ακόμη και όταν συγκατοικούσαν με άλλους ενήλικες.

Στην ελληνική κοινωνία η έννοια του ανήκειν σχετίζονταν κυρίως με τους συγγενικούς δεσμούς και την ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών της οικογένειας, αυτή ίσως είναι και μία σημαντική διαφορά με τις δυτικές κοινωνίες της Ευρώπης. Από την άλλη πλευρά στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία παρατηρείται να συνυπάρχουν οι ατομικιστικές αξίες του δυτικού κόσμου με τις συλλογικές, κυρίως σε ότι αφορά στη διατήρηση της αλληλεπίδρασης με την οικογένεια (Γαλανάκη, 2014· Georgas, 1989). Εντούτοις, δεν έχουν γίνει ακόμη έρευνες που να συνδέουν τη μοναξιά με τα χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνίας.

Παρά το γεγονός ότι οι θέσεις του Weiss παρουσιάστηκαν το 1973 για πρώτη φορά, μέχρι και σήμερα φαίνεται να ισχύει η άποψή του ότι υπάρχουν πολλά ακόμη που πρέπει να ανακαλυφθούν σε σχέση με τη μοναξιά. Στα ερωτήματα που είχαν τεθεί από τον ίδιο, όπως αν η μοναξιά συνδέεται με τον τρόπο ζωής των ανθρώπων ή αν υπάρχουν άλλα βαθύτερα αίτια που σταδιακά θα οδηγήσουν στην εμφάνιση του φαινομένου, έρχονται να προστεθούν νέα ζητήματα που προκύπτουν από τις τρέχουσες συνθήκες ζωής.

Η παγκόσμια οικονομική ύφεση που επικρατεί τα τελευταία χρόνια και οι συνεχείς αλλαγές της κοινωνίας φαίνεται να συνδέουν τη μοναξιά με νέα ατομικά και κοινωνικά κριτήρια, όπως οι διαφορές στον κοινωνικό πλούτο, οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης και η ανεργία (Γαλανάκη, 2014· de Jong Gierveld & Tesch-Römer, 2012· Veenhoven, 2005) όπως και με την αυξανόμενη χρήση της τεχνολογίας (Hu, 2009). Σχετική έρευνα συνδέει τη μοναξιά με την κοινωνική χρήση του διαδικτύου,

αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι η επικοινωνία που γίνεται μέσω του υπολογιστή φαίνεται να μεγαλώνει το αίσθημα της μοναξιάς σε σχέση με τη δια ζώσης επικοινωνία (Hu, 2009). Όλα τα ανωτέρω, παράλληλα με τις συνεχείς αλλαγές στον τρόπο ζωής και λειτουργίας της κοινωνίας, κάνουν εντονότερο το ενδιαφέρον διερεύνησης της μοναξιάς σε άτομα που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές ομάδες είτε γιατί το έχουν επιλέξει είτε γιατί μία ειδική κατάσταση τους έχει κατατάξει σε αυτές. Στο επόμενο κεφάλαιο περιγράφεται η μοναξιά σε άτομα κωφά και βαρήκοα έτσι όπως έχει προκύψει από τη μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας.

Κώφωση

2

Η μοναξιά είναι μία πολυσύνθετη έννοια, όπου τα στοιχεία που τη συνθέτουν οδηγούν τους ερευνητές να μιλούν για τη μοναδικότητα και τη διεισδυτικότητα του φαινομένου, διερευνώντας παράλληλα τα αίτια που το προκαλούν και τις συνέπειες που μπορεί να έχει στο άτομο μιας και φαίνεται να αποτελεί κοινή εμπειρία στη ζωή των περισσότερων ανθρώπων (Perlman & Peplau, 1981· Russell, Peplau & Cutrona, 1980· Vanhalst et al., 2014· Weeks & Asher, 2011). Οι πολυάριθμες έρευνες που έχουν γίνει τις τελευταίες δεκαετίες, επικεντρώθηκαν σε θέματα όπως το φύλο, η ηλικία, οι ομάδες συνομηλίκων και το περιβάλλον, προωθώντας τη συζήτηση για τη μοναξιά μέσα σε ένα πλαίσιο διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων (Cassidy & Asher, 1992· Goossens & Marcoen, 1999· Russell et al., 1980· Weeks & Asher, 2011· Weiss, 1973/1985). Με αφετηρία τη βαθύτερη μελέτη της έννοιας, πρόκειται να διερευνηθεί η αντίληψη της μοναξιάς στα άτομα που αντιμετωπίζουν μία αισθητηριακή διαταραχή, όπως είναι η κώφωση.

Ωστόσο, πριν παρουσιαστεί το ερευνητικό μέρος της παρούσας εργασίας είναι σημαντικό να δοθεί ο ορισμός της κώφωσης και να περιγραφούν πιο αναλυτικά έννοιες που σχετίζονται με τη μοναξιά και την κώφωση. Ειδικότερα, θα περιγραφούν ο ρόλος της κοινωνικής και συναισθηματικής ανάπτυξης του ατόμου, η πρόσβαση στην επικοινωνία, η θέση της οικογένειας, του σχολείου και της κοινότητας των κωφών με αναφορά σε έρευνες που αφορούν στην έννοια που μελετάται

2.1 Εννοιολογική Προσέγγιση Κώφωσης/Βαρηκοΐας

Η χρήση των όρων κωφός και βαρήκοος συχνά προκαλούν σύγχυση σε όσους τους χρησιμοποιούν καθώς δεν τους δίνεται πάντα η ίδια έννοια. Ένας πρώτος διαχωρισμός γίνεται σύμφωνα με την ιατρική ερμηνεία των όρων. Σύμφωνα με αυτή, υπάρχουν έξι κατηγορίες που καθορίζουν το βαθμό της διαταραχής στην ακοή, η οποία μετριέται σε βαθμούς Db². Ενδεικτικά, όταν το ακουομετρικό αποτέλεσμα είναι πάνω από 27Db, τότε το άτομο θεωρείται βαρήκοο ενώ όταν είναι πάνω από 90 Db θεωρείται κωφό (Nicolosi, Harryman & Kresheck, 2004).

Υπάρχουν δύο κυρίαρχες παραδοχές για τη στάση της κοινωνίας απέναντι στα κ/β άτομα (α) ότι αποτελούν πρόβλημα για την κοινωνία και (β) ότι είναι πηγή στήριξης και πληροφόρησης (Κουρμπέτης, Χατζοπούλου, Σαβαλίδου & Σίμψα, 2007, σ 5). Η πρώτη παραδοχή στηρίζεται στο γεγονός ότι στα κ/β άτομα υπάρχει η απώλεια της ακοής. Η αντιμετώπιση της κατάστασης βασίζεται σε ιατρικά κριτήρια και τα άτομα που ασχολούνται με αυτή την πτυχή της κώφωσης (ειδικοί ιατρικών και ακουολογικών επαγγελμάτων) εκφράζουν μία καθαρά παθολογική άποψη για την έννοια (Κουρμπέτης κ.ά., 2007). Η στάση της οικογένειας απέναντι στο μέλος που έχει απώλεια ακοής επηρεάζεται από τους ακούντες ειδικούς σε τέτοιο βαθμό που μπορεί να καθορίσει το ρόλο που θα αναπτύξει το κ/β άτομο στην κοινωνία των ακούντων. Η παρέμβαση των ακούντων ειδικών πολλές φορές φαίνεται να εμποδίζει την επικοινωνία με άλλα κ/β άτομα ακόμη και αν πρόκειται για ενήλικες κωφούς που εμπλέκονται με επαγγέλματα που αφορούν στην κώφωση.

Η δεύτερη προσέγγιση είναι ότι τα κ/β άτομα αποτελούν πηγή στήριξης και πληροφόρησης τόσο για άλλα κ/β άτομα όσο και για τους ακούντες. Η επικοινωνία

² Db= Decibel

τους βασίζεται στην όραση, αφήνοντας πίσω όποιους περιορισμούς μπορεί να τους θέτει η κώφωση καθώς την αντιμετωπίζουν ως μία διαφορετική κατάσταση που δίνει τη δυνατότητα στο κ/β άτομο να αντιλαμβάνεται τον κόσμο οπτικά και να είναι σε θέση να δημιουργεί μέσα σε αυτόν (Κουρμπέτης κ.ά., 2007). Από την άλλη πλευρά τα ίδια τα κ/β άτομα μπορούν να είναι πηγή πληροφόρησης για την κώφωση καθώς μέσω των προσωπικών τους εμπειριών είναι σε θέση να γνωρίζουν τι δεξιότητες χρειάζονται και τι στρατηγικές για να αντιμετωπιστούν διάφορες καταστάσεις.

Όπως προκύπτει από τα προηγούμενα, η επιλογή του όρου που θα χρησιμοποιηθεί, καθορίζεται από διάφορους παράγοντες όπως γλωσσικούς, οικογενειακούς ή εκπαιδευτικούς. Ένας κοινά αποδεκτός εκπαιδευτικός ορισμός, έτσι όπως αναφέρεται στο ΑΠΣ για κ/β μαθητές (Π.Ι., 2004 σ.2), υποστηρίζει ότι *«Κωφός είναι αυτός που είτε φοράει ακουστικά είτε όχι δεν μπορεί να αντιληφθεί την ομιλία μέσω της ακοής του μόνο, ενώ βαρήκοος είναι αυτός που αντιμετωπίζει δυσκολίες στην αντίληψη της ομιλίας»*.

Εντούτοις, από τη σκοπιά των επιστημών που αφορούν στην κώφωση εισήχθη και ο νέος όρος, *deafhood*, που δεν αναφέρεται μόνο στην ιατρική ερμηνεία αλλά περιλαμβάνει και τις κοινωνικοπολιτιστικές αλληλεπιδράσεις που ενυπάρχουν στην κώφωση (Hauser et al., 2010). Ο Ladd (2003), έκανε πρώτος το διαχωρισμό ανάμεσα στους όρους *deafness* και *deafhood*. Ο πρώτος αναφέρεται στη στατική ιατρική κατάσταση της κώφωσης, ενώ ο δεύτερος περιγράφει την προσπάθεια του κωφού παιδιού ή του κωφού ενήλικα να παρουσιάσει τόσο στον εαυτό του όσο και στους άλλους την ύπαρξή του, μέσα από ένα συνεχή διάλογο, ο οποίος δέχεται και αντανakλά διαφορετικές ερμηνείες από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.

Ο τρόπος με τον οποίο τα κ/β άτομα βλέπουν τον εαυτό τους διαφέρει από την αντίληψη των ακουόντων για εκείνους. Ομοίως και ο τρόπος που η κοινωνία

αλληλεπιδρά με τα κ/β άτομα από την πρώιμη παιδική ηλικία μέχρι και την ενηλικίωσή τους επηρεάζει τις συμπεριφορές, τα ενδιαφέροντα και τις αξίες τους (Hauser et al., 2010). Λαμβάνοντας υπόψη το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο, υπάρχουν κωφά άτομα τα οποία συνειδητοποίησαν την κώφωσή τους όταν είδαν τους εαυτούς τους σε δυαδική αντίθεση με τους ακούοντες, όπως λόγου χάρη στο σχολείο, στην οικογένεια ή στις συναντήσεις με τους γείτονες (Sutton-Sence & West, 2011).

2.2 Κοινωνική και Συναισθηματική Ανάπτυξη³ Κωφών/Βαρηκόων ατόμων

Η μελέτη για την κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη των κ/β ατόμων αν και είναι εκτεταμένη, δεν έχει διαφωτίσει πλήρως τις διαφορές μεταξύ κ/β και ακούοντων (Vogel- Walcutt et al., 2011). Σε όλες τις αναπτυξιακές περιόδους, η Κ/Σ ανάπτυξη σχετίζεται με μία πληθώρα χαρακτηριστικών και δεξιοτήτων που καθορίζουν το άτομο και αναφέρονται σε θέματα γνωστικά, επικοινωνίας και συμπεριφοράς (Calderon & Greenberg, 2011). Στην προσπάθεια αποσαφήνισης των χαρακτηριστικών της Κ/Σ ικανότητας, οι Greenberg και Kusché (1993, στο Calderon & Greenberg, 2011, σ.189) καταγράφουν μία σειρά διαδικασιών που την καθορίζουν: (α) Καλές επικοινωνιακές δεξιότητες, (β) ικανότητα ανεξάρτητης βούλησης, (γ) ικανότητα αυτοελέγχου και αυτό- ρύθμισης, (δ) κατανόηση των συναισθημάτων, των κινήτρων, των αναγκών του ατόμου και των άλλων, (ε) ευελιξία στην κατάλληλη προσαρμογή των αναγκών σε κάθε κατάσταση, (στ) ικανότητα να στραφεί στους άλλους και αντίστροφα, (ζ) κατανόηση και εκτίμηση της κουλτούρας και των αξιών των άλλων και (η) χρήση δεξιοτήτων και συμπεριφορών με σκοπό τη διατήρηση υγιών σχέσεων με τους άλλους και την απόκτηση κοινωνικά αποδεκτών στόχων.

³ Για λόγους συντομίας όπου Κ/Σ εννοούμε Κοινωνική και Συναισθηματική ανάπτυξη.

Η ανάπτυξη του κ/β παιδιού όπως και εκείνου που δεν αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα ακοής επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες όπως το οικογενειακό περιβάλλον, τα χαρακτηριστικά του παιδιού, το σχολείο και την ευρύτερη κοινωνία. Ιδιαίτερα όμως στα κ/β άτομα, παρουσιάζονται αρκετές προκλήσεις που πρέπει να ξεπεραστούν και χρήζουν μεγάλης προσοχής. Ένα παιδί με κώφωση, στη σχολική ηλικία είναι πιθανό να παρουσιάσει κάποιο συναισθηματικό έλλειμμα σε βαθμό που να δυσχεραίνει τις κοινωνικές του σχέσεις και να αποκλίνει από τα αποδεκτά πρότυπα του σχολείου σε σχέση με τα ακούοντα παιδιά (Vogel- Walcutt et al., 2011).

Κατά την εφηβεία, οι προκλήσεις γίνονται εντονότερες για όλα τα παιδιά, καθώς όπως πιστεύεται είναι η περίοδος όπου το άτομο χτίζει την προσωπικότητά του και δυναμώνει το κοινωνικό του δίκτυο μέσα στην ομάδα των συνομηλίκων του και της οικογένειάς του (Calderon & Greenberg, 2011). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ο έφηβος θα αναζητήσει τις πηγές που θα τον βοηθήσουν να αντιμετωπίσει διάφορα θέματα, αντλώντας συναισθηματική υποστήριξη και συμβουλές ενώ παράλληλα θα αισθάνεται πως δεν είναι μόνος του, σε μία προσπάθεια που τα αποτελέσματά της θα φανούν εντονότερα στην ενήλικη ζωή. Σε αυτή τη διαδικασία που θα οδηγήσει στη διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας του κ/β ατόμου είναι σημαντικός ο ρόλος του σχολείου, της οικογένειας και της επικοινωνίας που χτίζεται μέσω της νοηματικής γλώσσας, των συνομηλίκων που αντιμετωπίζουν και εκείνοι κάποιο πρόβλημα ακοής και τέλος των κοινοτήτων των Κωφών (Ομοσπονδίες, Σύλλογοι).

Η διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας των κ/β ατόμων συνδέεται με πολλούς παράγοντες όπως είναι οι κοινωνικές συνθήκες και τα χαρακτηριστικά του κάθε ατόμου. Αρκετές φορές ο υπερπροστατευτισμός της οικογένειας οδηγεί τα κ/β άτομα σε εξαρτημένες σχέσεις με τους γονείς. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μειωμένη ανάληψη πρωτοβουλιών από μέρους τους σε συνδυασμό με την τάση να μη

προχωρούν κάποιες φορές σε βαθύτερες αξιολογήσεις κινήτρων και στόχων (Kirk, 1973· Τσουρέκη, 1988).

Σύμφωνα με σύγχρονες έρευνες οι κωφοί αναπτύσσουν τέσσερα είδη κοινωνικών ταυτοτήτων (Bat-Chava, 2000· Foster & Kinuthia, 2003· Leigh, Marcus, Dobosh & Allen, 1998· Nikolarazi & Hadjikakou, 2006· Tucker, 2009· Χατζηκάκου & Νικολαραϊζή, 2006). (α) Η ταυτότητα των κωφών όταν τα κ/β άτομα χρησιμοποιούν τη νοηματική γλώσσα και επιλέγουν να επικοινωνούν και να συναναστρέφονται με άλλα κ/β άτομα, ταυτιζόμενοι με τη κουλτούρα των κωφών. (β) Η ταυτότητα ακουόντων, όταν οι κ/β αναπτύσσουν φιλίες με ακούοντες και επιλέγουν να επικοινωνούν μέσω της ομιλίας καθώς αισθάνονται πιο κοντά στους ακούοντες. (γ) Η διαπολιτισμική ταυτότητα, όπου τα κ/β άτομα χρησιμοποιούν τον δίγλωσσο τρόπο επικοινωνίας (νοηματική και προφορική γλώσσα) και ταυτίζονται εξίσου με κωφούς και ακούοντες. (δ) Η περιθωριοποιημένη ταυτότητα, όταν τα κ/β άτομα αισθάνονται ότι δεν ανήκουν κάπου και δεν είναι σε θέση να ταυτιστούν ούτε με τους κωφούς ούτε με τους ακούοντες. Η τελική επιλογή της κοινωνικής ταυτότητας θα εξαρτηθεί από τις εμπειρίες και τις αντιλήψεις που θα διαμορφώσει στην πορεία της ζωής του το κ/β άτομο και θα καθορίσουν τη στάση του απέναντι στην κώφωση.

2.3 Κώφωση και Επικοινωνία

Οι γλωσσικές εμπειρίες των κ/β διαφοροποιούνται από άτομο σε άτομο και πρέπει να λαμβάνονται υπόψη αρκετοί παράγοντες που συντελούν ή επηρεάζουν την επικοινωνία όπως: η πρόσβαση στη γλώσσα κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου, η επικοινωνία μέσα στην οικογένεια ή η ηλικία που διαγνώστηκε ή εμφανίστηκε η απώλεια της ακοής (ΑΠΣ, 2004· Νικολαραϊζή, 2011). Σύμφωνα με τον Παπασπύρου (2003) η ιδιαιτερότητα των ατόμων με προβλήματα ακοής είναι

επικοινωνιακή. Το κ/β⁴ άτομο προσανατολίζεται ολοκληρωτικά στον οπτικοκινητικό δίαυλο επικοινωνίας, με τους νοητικούς μηχανισμούς ανάπτυξης να εναρμονίζονται με την οπτική πρόσληψη δεδομένων και να αποκρίνονται κινητικά καθώς δεν δύναται να υπάρχει ακουστικοφωνητική επικοινωνία. Η ανάπτυξη της νοηματικής γλώσσας συνέβαλε στην ισότιμη παρουσία των κ/β ατόμων στην κοινωνία, παρόλα αυτά η ποιότητα της επικοινωνίας και η πρόσβαση στη γλώσσα, δεν είναι ίδια για όλα τα κ/β άτομα. Αυτό διαφαίνεται στο γεγονός ότι οι κ/β δεν αναπτύσσουν με τους ίδιους ρυθμούς τις απαραίτητες δεξιότητες για την ένταξή τους στην κοινωνία (Most, Ingber & Heled-Ariam, 2012· Νικολαραϊζή, 2011· Παπασπύρου, 2003).

Τα αίτια της γλωσσικής ανομοιογένειας αρχικά πρέπει να αναζητηθούν στο οικογενειακό περιβάλλον, το οποίο παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη του ατόμου μέσα από τις γνώσεις και τις εμπειρίες που του παρέχει, ώστε να κατανοήσει καλύτερα τον κόσμο που το περιβάλλει (Νικολαραϊζή, 2011). Η πλειοψηφία των κ/β ατόμων προέρχεται από ακούοντες γονείς (Hoffmeister, 1999/2009). Ωστόσο η περιορισμένη πρόσβαση των κ/β παιδιών στις ακουστικές πληροφορίες που είναι σε θέση να δώσουν οι ακούοντες γονείς προκαλεί τον κίνδυνο, τα παιδιά αυτά να παρουσιάσουν καθυστέρηση στη γλωσσική ανάπτυξη (Mouvet et al., 2013). Στην περίπτωση δε, που η νοηματική γλώσσα δεν χρησιμοποιείται επαρκώς ή στη χειρότερη των περιπτώσεων αν δεν χρησιμοποιείται καθόλου, μιας και η οικογένεια δεν έχει προσαρμοστεί στις γλωσσικές ανάγκες του κ/β ατόμου, τότε οι δεξιότητες που απαιτούνται για την επικοινωνία και την ένταξή του στην κοινωνία καθυστερούν περισσότερο να εμφανιστούν, κάνοντας την προσαρμογή δύσκολη ή αδύνατη (Most et al., 2012· Νικολαραϊζή, 2011· Παπασπύρου, 2003). Από την άλλη πλευρά, τα κ/β παιδιά που έχουν κωφούς γονείς παρουσιάζουν αντίστοιχες δεξιότητες επικοινωνίας

⁴ Ο Παπασπύρου (2003) χρησιμοποιεί τους όρους ανήκοος και ανηκοΐα.

ταυτόχρονα με τα ακούοντα παιδιά, (Schick, de Villiers, de Villiers & Hoffmeister, 2007). Μία εξήγηση που μπορεί να δοθεί σε αυτό είναι ότι οι κωφοί γονείς επικοινωνούν στη νοηματική γλώσσα με ένα φυσικό τρόπο με το παιδί, από την πρώιμη παιδική ηλικία, με αποτέλεσμα να διευρύνονται οι εμπειρίες και οι γνώσεις του για το κοινωνικό περιβάλλον (Νικολαραϊζή, 2011· Παπασπύρου, 2003· Schick et al, 2007).

Τις τελευταίες δεκαετίες γίνεται προσπάθεια τα κ/β άτομα να έχουν δίγλωσση εκπαίδευση, όπου αναγνωρίζεται ως πρώτη γλώσσα η Νοηματική και ως δεύτερη η γραπτή, κυρίως, γλώσσα της κάθε χώρας (λόγου χάρη η Ελληνική), γεγονός που τοποθετεί την εκπαίδευση των κ/β σε ένα ευρύτερο πλαίσιο, γλωσσικό και πολιτισμικό, απομακρύνοντάς τη από προηγούμενες ιατροπαθολογικές προσεγγίσεις (ΑΠΣ, 2004). Επιπλέον, η χρήση κοχλιακών εμφυτευμάτων έχει αλλάξει σημαντικά την κατάσταση για τα κ/β άτομα καθώς τους επιτρέπει είτε να προσλαμβάνουν κάποιους περιβαλλοντικούς ήχους σε βαθμό που η ακουστική τους ευαισθησία να μπορεί να αντιστοιχεί σε ήπια ή μέτρια απώλεια ακοής είτε να αναπτύσσουν περισσότερο τις δεξιότητες του προφορικού λόγου (Bouchard, Ouellet & Cohen, 2009· Mouvet et al., 2013· Schick, Marschark & Spencer, 2005). Σε μεγαλύτερες ηλικίες το κοχλιακό εμφύτευμα έχει συνδεθεί με τη μείωση της κατάθλιψης και της μοναξιάς (Poissant, Beaudoin, Huang, Brodsky & Lee, 2008).

Όμως και τα κοχλιακά εμφυτεύματα δεν είναι πανάκεια στην αντιμετώπιση των προβλημάτων ακοής. Κρίνεται απαραίτητη η ενημέρωση κυρίως των γονέων των κ/β παιδιών για τους περιορισμούς που υπάρχουν, για τους πιθανούς ιατρικούς κινδύνους όπως και για την αβεβαιότητα των αποτελεσμάτων καθώς και για την ενίσχυση των εναλλακτικών που υπάρχουν, χωρίς την εμφύτευση (Κουρμπέτης κ. ά., 2007).

2.3.1 Επικοινωνία και Γλωσσική Ανομοιογένεια των κ/β Ατόμων

Παρά το γεγονός ότι η ανάπτυξη της νοηματικής γλώσσας συνέβαλε στην ισότιμη παρουσία των κ/β ατόμων στην κοινωνία (Most et al., 2012· Νικολαραϊζή, 2011· Παπασπύρου, 2003), παραδοσιακά η χρήση της στα σχολεία δεν επιτρέπονταν με αποτέλεσμα η κατανόηση της ομιλίας να γίνεται μέσω της χειλεαναγνωσίας και του προφορικού λόγου, που αποτελούσε το κύριο μέσο επικοινωνίας με τους ακούοντες (Kourbetis & Hoffmeister, 2002). Μετά την εισαγωγή της στα σχολεία έγιναν τεράστια βήματα προόδου, ωστόσο η διαφορετικότητα των γλωσσικών εμπειριών των κ/β ατόμων είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ενός ετερογενούς πληθυσμού με διαφορετικές γλωσσικές ανάγκες (Νικολαραϊζή, 2011). Η κατανόηση του διαφορετικού τρόπου επικοινωνίας είναι πιθανό να εξηγεί την ύπαρξη της μοναξιάς σε κ/β άτομα ανεξάρτητα από το αν δρουν ανάμεσα σε περιβάλλον ακουόντων ή σε κοινότητες κωφών.

Μέχρι πρόσφατα η προσέγγιση της εκπαίδευσης των κ/β ατόμων είχε ακουοκεντρικό χαρακτήρα, καθώς ήταν επηρεασμένη από την ιατροπαθολογία της κώφωσης (Λαμπροπούλου, 1999), ώστε να εναρμονιστούν με το περιβάλλον των ακουόντων. Η μη χρήση της νοηματικής ενίσχυε τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν τα κ/β άτομα, εξαιτίας των ελλিপών φωνολογικών τους γνώσεων λόγω της περιορισμένης ακουστικής τους πρόσβασης στην ομιλία (Νικολαραϊζή, 2011).

Με άλλα λόγια τα κ/β άτομα είχαν να αντιμετωπίσουν αρκετές προκλήσεις που αφορούσαν στη γλωσσική τους εξέλιξη. Έτσι η κατάκτηση της ανάγνωσης, της αποκωδικοποίησης του λεξιλογίου, της σύνταξης και της παραγωγής γραπτού λόγου μαζί με τις προαναφερόμενες δυσκολίες που ανέκυπταν μέσα στο οικογενειακό περιβάλλον λειτουργούσαν ανασταλτικά στην επίλυση των επικοινωνιακών

προβλημάτων των κ/β ατόμων. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα που αναφέρεται στην έρευνα των Kourbetis και Hoffmeister, (2002), για τη στάση των κ/β ενήλικων ατόμων απέναντι στη χρήση της νοηματικής γλώσσας. Πιο συγκεκριμένα, ανέδειξαν ότι οι μεγαλύτερες γενιές κ/β ατόμων έχοντας μάθει να χρησιμοποιούν μόνο προφορικούς τρόπους επικοινωνίας, θεωρούσαν τη χρήση της νοηματικής γλώσσας ως καταπιεστική και τη συνδύαζαν με αρνητικά συναισθήματα.

2.4 Πρόσβαση στην Επικοινωνία

Η απώλεια της ακοής φαίνεται να συνδέεται με την αδυναμία επικοινωνίας με τους ακούοντες και κατά συνέπεια με τη μοναξιά και την απομόνωση (Lukomski, 2007· Most et al., 2012). Η ανάπτυξη ενός δίαυλου επικοινωνίας μεταξύ κ/β ατόμων και ακουόντων είναι πιθανό να οδηγήσει στην αντιμετώπιση αυτού του συναισθήματος. Η δίγλωσση εκπαίδευση (ΑΠΣ, 2004) σε συνδυασμό με την ανάπτυξη υποστηρικτικής τεχνολογίας δίνουν τη δυνατότητα σε κ/β άτομα να εξαγάγουν πληροφορίες μέσα από ποικίλους τρόπους, όπως μέσα από βίντεο και άλλες πολυμεσικές εφαρμογές. Στην Ελλάδα έχουν αναπτυχθεί τέτοιες εφαρμογές και εκπαιδευτικά λογισμικά με σκοπό την καλύτερη εκμάθηση της νοηματικής γλώσσας και την πρόσβαση των κ/β ατόμων στα διάφορα γνωστικά αντικείμενα του αναλυτικού προγράμματος (Κουρμπέτης & Χατζοπούλου, 2010· Νικολαραϊζή, 2011).

Η επικοινωνία των κωφών πληθυσμών είναι ουσιαστικής σημασίας, καθώς το ζητούμενο είναι αφενός να έχουν πρόσβαση σε ένα γλωσσικό περιβάλλον στο οποίο θα είναι σε θέση να αναπτύσσουν ολοκληρωμένες νοητικές δομές και σκέψεις και αφετέρου με τη χρήση της τεχνολογίας να εξελίσσουν τη γνώση της νοηματικής γλώσσας που είναι απαραίτητη για μία ολοκληρωμένη ακαδημαϊκή και γνωστική εξέλιξη. Σε αυτό το πλαίσιο έχουν αναπτυχθεί πλατφόρμες που υποστηρίζουν τη

χρήση της νοηματικής γλώσσας και των οπτικών μέσων, με σκοπό την δημιουργία κατάλληλου εκπαιδευτικού περιεχομένου όπως λεξικών και άλλων γλωσσολογικών πόρων (Efthimiou & Fotinea, 2007· Efthimiou, Fotinea & Sapountzaki, 2006· Efthimiou, Sapountzaki, Karpouzis & Fotinea, 2004· Efthimiou, Vacalopoulou, Fotinea & Steinhauer, 2004).

Ο ρόλος της οικογένειας είναι καθοριστικός στην ανάπτυξη των απαραίτητων στρατηγικών επικοινωνίας (Most et al., 2012· Παπασπύρου, 2003· Schick et al., 2007). Ερευνητικά δεδομένα υποδεικνύουν ότι οι γονείς πρέπει να αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο στην εκπαίδευση του κ/β παιδιού μαζί με τους ειδικούς και τους εκπαιδευτικούς. Αυτή η αλληλεπίδραση είναι δυνατόν να αποτελέσει το συνδετικό κρίκο του κ/β ατόμου με το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (Calderon, 2000).

Επίσης ένα ακόμη σημείο, το οποίο θεωρείται σημαντικό ώστε το κ/β άτομο να είναι σε θέση να συμβαδίσει με τους ακούοντες είναι η έγκαιρη και σωστή παρέμβαση, ακόμη και από την πρώιμη προσχολική ηλικία (Moeller, 2000). Αν η εκπαίδευση ξεκινά από τη στιγμή της διάγνωσης θα έχουν περισσότερες ευκαιρίες για κοινωνική αλληλεπίδραση με τους ακούοντες συνομηλίκους και θα αποκτήσουν τις απαραίτητες δεξιότητες για την κοινωνική τους ένταξη ως μελλοντικοί ενήλικες (Harrison, 1988). Ωστόσο, το θέμα της ενσωμάτωσης των κ/β ατόμων κατά την σχολική ηλικία σε τάξεις ακουόντων έχει προκαλέσει συζητήσεις καθώς όπως έχει φανεί σε σχετικές έρευνες τα αποτελέσματα της ενσωμάτωσης δεν είναι πάντα τα επιθυμητά, αντίθετα συχνά προκύπτει η κοινωνική απομόνωση και η αδυναμία των κ/β μαθητών να ενταχθούν στο περιβάλλον του ενιαίου σχολείου (Stinson & Lang, 1994). Στην Ελλάδα έχουν γίνει ορισμένες σημαντικές προσπάθειες αλλαγής όπως να διδάσκεται πιλοτικά η Ελληνική Νοηματική Γλώσσα και στα ενιαία σχολεία, ως δεύτερη γλώσσα (Κουρμπέτης, 2001).

2.5 Κώφωση, Μοναξιά και Κοινωνικό Περιβάλλον

Η μοναξιά έχει γίνει αντικείμενο μελέτης με αναφορές στο οικογενειακό περιβάλλον, στο σχολείο, στο πανεπιστήμιο και στις κοινότητες κωφών με επίκεντρο τόσο τα παιδιά με προβλήματα ακοής, ιδίως όταν τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας είναι ακούοντα, όσο και ενήλικες (Backenroth, 1993· Charlson, Strong & Gold, 1992· Most et al., 2012· Παπάνης, Γιαβρίμης & Βίκη, 2009). Η επιθυμία για ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων αναπτύσσεται από την πρώιμη παιδική ηλικία (Most et al., 2012). Οι θετικές σχέσεις με το κοινωνικό περιβάλλον και ιδιαίτερα με τους συνομηλίκους σχετίζεται με τις καλύτερες σχολικές επιδόσεις, με την επιτυχή συναισθηματική ρύθμιση και κατ' επέκταση με το μέλλον του ατόμου, το οποίο επηρεάζεται από την κοινωνική διάδραση με τους άλλους (Jambor & Elliott, 2005· Most et al., 2012). Με άλλα λόγια η περιορισμένη κοινωνική διάδραση προκαλεί στο άτομο το αίσθημα της απόρριψης, της κοινωνικής απομόνωσης και της μοναξιάς, που πολλές φορές δεν δύναται να ξεπεράσει ακόμη και στην ενήλικη ζωή (Knutson & Lansing, 1990· Parker & Asher, 1993).

Στις περιπτώσεις που το άτομο έχει μία αισθητηριακή διαταραχή, όπως η κώφωση, το άτομο μπορεί να οδηγηθεί στην *αναγκαστική μοναξιά* και στην *επιβεβλημένη απομόνωση* (Γαλανάκη, 2004 σ. 134) ή ακόμη σε μία ακραία μορφή *κυριολεκτικής μοναξιάς* (Γαλανάκη, 2006, σ.108). Ωστόσο, μελέτες αναφέρουν ότι η αρνητική εμπειρία της μοναξιάς συχνά οφείλεται σε πραγματικές κοινωνικές δυσκολίες, όπως είναι η απόρριψη από τους συνομηλίκους εξαιτίας της δυσκολίας στην επικοινωνία και το χαμηλό κοινωνικό υπόβαθρο (Berndsen & Luckner, 2012· Παπάνης κ.ά., 2009· Stinson & Kluwin, 2003).

Διαφαίνεται ότι η απώλεια της ακοής μπορεί να προκαλέσει δυσλειτουργίες τόσο στην επικοινωνία όσο και στην ανάπτυξη θετικών σχέσεων με τους άλλους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το έργο της Frieda Fromm-Reichmann, η οποία μεγάλωσε με δύο γονείς που ήταν κωφοί και η ίδια σταδιακά έχασε την ακοή της και προσπάθησε να ξεπεράσει την μοναξιά των σκέψεών της με το να επικοινωνεί τις απόψεις της μέσα από το βιβλίο της με τίτλο «Μοναξιά» (Γαλανάκη, 2014). Η απώλεια της ακοής αποτελεί μία ακόμη πρόκληση στη ζωή του κ/β ατόμου, ιδιαίτερα στα σχολικά χρόνια και στην εφηβεία, όπου η αδυναμία επικοινωνίας μπορεί να οδηγήσει στη μοναξιά και στην απομόνωση (Lukomski, 2007· Most et al., 2012).

Σε έρευνες που αφορούν στη μοναξιά των κ/β μαθητών, παρατηρήθηκε ότι σε μεικτές τάξεις, ακουόντων και κ/β μαθητών, οι τελευταίοι αντιμετωπίζονταν ως άτομα τα οποία χρειάζονται βοήθεια και ήταν περισσότερο πιθανό να μην έχουν φίλους καθώς οι ακούντες συμμαθητές ενδεχομένως να απομακρύνονταν από αυτούς (Nunes, Pretzlik & Olsson, 2001). Παρόμοια αποτελέσματα αναδεικνύουν και άλλες έρευνες που έχουν μελετήσει τη μοναξιά που βιώνεται μέσα στο σχολικό περιβάλλον από τα παιδιά με κώφωση και δηλώνουν ότι οι διαπροσωπικές σχέσεις τους με ακούντα άτομα (ενήλικα και παιδιά) χαρακτηρίζονται από τάση για απομόνωση και διστακτικότητα (Most et al., 2012· Παπάνης κ.ά., 2009).

Οι ακούντες μπορούν να κοιτάζουν τριγύρω ή ακόμη να κλείνουν τα μάτια όταν συζητούν. Τα άτομα με προβλήματα ακοής πρέπει να παρατηρούν, να προσέχουν και να είναι συγκεντρωμένα καθ' όλη τη διάρκεια μίας συζήτησης, ώστε να μπορέσουν να επικοινωνήσουν με τους άλλους (Latchem, 2006). Επιπρόσθετα, ο τρόπος που λειτουργεί το σχολείο επηρεάζει σημαντικά τις κοινωνικές σχέσεις των κωφών μαθητών με αντίκτυπο στην κοινωνική και συναισθηματική τους λειτουργία. Λόγου χάρη κ/β μαθητές αναφέρουν ότι αισθάνονται περισσότερο συναισθηματικά

ασφαλείς με άλλους μαθητές που έχουν και εκείνοι απώλεια ακοής (Stinson, Whitmire & Kluwin, 1996), εντούτοις δεν υπάρχουν πειστικά ευρήματα, που αφορούν στην κοινωνική και συναισθηματική λειτουργία των κ/β μαθητών που να σχετίζονται άμεσα με τον τρόπο λειτουργίας του σχολείου (Kluwin, Stinson & Colarossi, 2002). Η εφηβεία είναι μία περίοδος που εγείρει διάφορες καταστάσεις, όπως είναι η μοναξιά, που μπορεί να είναι εμφανείς και στα επόμενα αναπτυξιακά στάδια της ζωής του ατόμου.

Το πανεπιστήμιο είναι ένας χώρος όπου οι νέοι, εξίσου ακούοντες και κ/β, ανακαλύπτουν ένα διαφορετικό τρόπο ζωής καθώς νιώθουν ότι εκεί αυξάνονται οι ευκαιρίες αυτοδιαχείρισης και ανεξαρτησίας από τους άλλους, όπως είναι οι γονείς. Για παράδειγμα, στην Αμερική το ποσοστό των κ/β ατόμων που εισάγονται σε πανεπιστήμια και κολλέγια φτάνει το 45%. Παρόλα αυτά μόνο ο ένας στους τρεις αποφοιτεί, αποδίδοντας τα αίτια σε ακαδημαϊκούς και μη λόγους, με κυριότερες αναφορές σε θέματα που αφορούν στην κοινωνική ένταξη και τη μοναξιά (Lukomski, 2007). Πράγματι, έρευνες αναφέρουν ότι η περιορισμένη κοινωνική αλληλεπίδραση μπορεί να προκαλέσει το αίσθημα της απόρριψης και της μοναξιάς, τα οποία εμφανίζονται στην παιδική ηλικία και δεν μπορούν να ξεπεραστούν ακόμη και στην ενήλικη ζωή, λειτουργώντας κατασταλτικά στην ανάπτυξη αποτελεσματικών κοινωνικών δεξιοτήτων (Kostelnik et al., 2014· Most et al., 2012).

Οι Murphy και Newlon (1987) θεωρούν ότι τα υψηλότερα ποσοστά μοναξιάς που σημειώνουν οι κ/β φοιτητές σε σχέση με τους ακούοντες είναι αποτέλεσμα των διαφορετικών εμπειριών ζωής. Έτσι η μοναξιά μπορεί να είναι το αποτέλεσμα της προσπάθειας του κ/β ατόμου να υπάρξει στην κοινωνία των ακούντων ή της προσπάθειας να λειτουργήσει σε μία κοινότητα κ/β ατόμων και η κοινωνική ή συναισθηματική απομόνωση να είναι η απόρροια χαρακτηριστικών,

συμπεριφορών και καταστάσεων (Backenroth, 1993· Berndsen & Luckner, 2012·

Foster, 1989· Gerber, 1983). Το γεγονός ότι το 90% των κ/β ατόμων προέρχονται από ακούντες γονείς (Bat-Chava, 2000), όπως και ο βαθμός επικοινωνίας με άλλα κ/β άτομα, παιδιά και ενήλικες, είναι πιθανό να έχουν επίδραση στην ταυτότητα που θα αναπτύξει το άτομο στην ενήλικη ζωή του. Ειδικότερα η προσπάθεια του κωφού ατόμου να επικοινωνήσει με ακούντα άτομα, που χρησιμοποιούν τον προφορικό λόγο, μπορεί να δρα σημαντικά στην εμφάνιση άγχους και μοναξιάς συνδεδεμένα με την απογοήτευση που προκαλεί η αδυναμία ανάπτυξης κοινωνικών δεσμών με τους άλλους (Bat-Chava, 2000· Gerich & Fellingner, 2011· Nikolaraizi, 2007)

Ο Leo Jacobs (1974/1989), όντας κωφός και ο ίδιος περιέγραψε στο βιβλίο του, με τίτλο « *A Deaf Adult Speaks Out* »⁵, τι σημαίνει να είναι κάποιος κωφός σε έναν κόσμο ακούντων. Αναφέρει χαρακτηριστικά ότι γεννήθηκε και μεγάλωσε σε ένα περιβάλλον όπου οι γονείς του ήταν κωφοί όπως και ο μεγαλύτερος αδερφός του, γεγονός που συνέβαλε στο να μεγαλώσει σε έναν κόσμο που δεν στερούνταν της επικοινωνίας, με τη χρήση της νοηματικής και αυτό του επέτρεψε να ξεπεράσει τα κοινωνικά εμπόδια που δημιούργησε η έλλειψη ακοής, σε αντίθεση με άλλους κωφούς όπου μεγάλωσαν με ακούντες γονείς και η μοναξιά ήταν παρούσα σε όλα τα αναπτυξιακά στάδια της ζωής τους, πολύ δε περισσότερο όταν έπρεπε να διεκδικήσουν μία ισότιμη θέση στην κοινωνία ως ενήλικες.

Όσον αφορά στην ύπαρξη διαφορών φύλου στον κοινωνικό και συναισθηματικό τομέα, έρευνες που έγιναν σε κ/β νεαρούς ενήλικες αναφέρουν ότι τα αποτελέσματα είναι διφορούμενα, με τις ομοιότητες όπως στην εκδήλωση άγχους και απομόνωσης να είναι περισσότερες από τις διαφορές (Kvam, Loeb & Tambs, 2007· Lukomski, 2007). Επιπλέον, το γεγονός ότι οι γυναίκες παρουσιάζουν ένα

⁵ Σε ελεύθερη μετάφραση: «Ένας κωφός ενήλικας μιλά ανοιχτά»

μικρό προβάδισμα στην εκδήλωση του συναισθήματος της μοναξιάς συχνά αποδίδεται στην επιλογή των ερευνητικών εργαλείων (Lukomski, 2007). Φαίνεται ότι η Κ/Σ συμπεριφορά των κ/β ατόμων σχετίζεται περισσότερο με την αλληλεπίδρασή τους με τον υπόλοιπο κόσμο, ειδικότερα αν προέρχονται από ακούοντες γονείς, προκαλώντας ερωτήματα που αφορούν στη σύνδεση της μοναξιάς με το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και την προσωπική αντίληψη των κ/β ατόμων για την κοινωνική και συναισθηματική τους λειτουργία (Bat- Chava, 2000· Crowe, 2003· Lukomski, 2007· Nikolarazi, 2007).

2.6 Η παρούσα έρευνα

Στην παρούσα έρευνα διερευνάται η αντίληψη της μοναξιάς σε άτομα με προβλήματα ακοής (κωφά και βαρήκοα). Ο Backenroth (1993) στην έρευνά του, προσπαθεί να περιγράψει το χαρακτήρα της μοναξιάς που βιώνουν τα άτομα με προβλήματα ακοής, ακόμη και όταν βρίσκονται μέσα σε κοινότητες κωφών. Τα αποτελέσματα της έρευνας υποδεικνύουν ότι τα άτομα με προβλήματα ακοής είναι πιθανό να έχουν βιώσει σε κάποια στιγμή της ζωής τους μοναξιά και είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τόσο την ύπαρξη του φαινομένου όσο και να δώσουν εξηγήσεις για την εμφάνισή του. Ωστόσο, η εν λόγω έρευνα δεν δίνει απαντήσεις αν η μοναξιά, έτσι όπως την αντιλαμβάνονται τα άτομα με κώφωση, είναι αποτέλεσμα κοινωνικού αποκλεισμού ή αυτοεπιβαλλόμενη.

Λαμβάνοντας υπόψη τις θεωρητικές διατυπώσεις, στο πλαίσιο της θεωρίας του Weiss (1973/1985) και της ανασκόπησης της βιβλιογραφίας που προηγήθηκε, παρατηρούμε ότι αν και η μοναξιά αποτελεί αντικείμενο συστηματικής μελέτης, η διερεύνηση της αντίληψης των δύο διαστάσεων της σε ενήλικα κ/β άτομα φαίνεται να μην έχει αποσαφηνιστεί επαρκώς, τουλάχιστον από ότι διαπιστώθηκε από τη μελέτη

των ερευνών που παρατίθενται στην παρούσα έρευνα. Το κύριο ερευνητικό ερώτημα, λοιπόν, είναι κατά πόσο τα κ/β άτομα διαφέρουν από τους ακούοντες ως προς την αντίληψη των δύο εκφάνσεων της μοναξιάς και πιο συγκεκριμένα (α) την κοινωνική μοναξιά ή μοναξιά της κοινωνικής απομόνωσης, και (β) τη συναισθηματική μοναξιά ή μοναξιά της συναισθηματικής απομόνωσης.

Ειδικότερα, αναμένεται ότι οι κ/β συμμετέχοντες θα παρουσιάζουν υψηλότερη αντίληψη της μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης σε σχέση με τους ακούοντες (Υπόθεση 1). Επίσης, οι κ/β συμμετέχοντες θα διαφέρουν από τους ακούοντες στη σχεδιαστική απεικόνιση της κοινωνικής και συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς (Υπόθεση 2).

Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερευνητικό ερώτημα αναζητήθηκαν και επιλέχθηκαν εργαλεία που αφενός να ανταποκρίνονται στις αισθητηριακές δυνατότητες των κ/β ατόμων και αφετέρου να δίνουν τη δυνατότητα να διερευνηθεί τόσο η κοινωνική όσο και η συναισθηματική διάσταση της μοναξιάς έτσι όπως έχει οριστεί από τον Robert Weiss (1973/1985) στη θεωρία των κοινωνικών αναγκών. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιήθηκε (α) η αναθεωρημένη Κλίμακα της Μοναξιάς του UCLA (3^η έκδοση) και (β) το Σχέδιο.

Η συγκεκριμένη κλίμακα επιλέχτηκε, καθώς μετρά την προσωπική αντίληψη της μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης και ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της παρούσας έρευνας (Anderson & Malikiosi-Loisos, 1992· Kafetsios & Sideridis, 2006· Pretty, Andrewes & Collett, 1994· Russell, 1996). Αντίστοιχα το σχέδιο χρησιμοποιήθηκε ως ένα συμπληρωματικό εργαλείο για τη μελέτη της κοινωνικής και συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς (Misailidi et al., 2012). Άλλωστε αρκετοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι το σχέδιο αποτελεί ένα ιδανικό μεθοδολογικό εργαλείο, για να συλλάβει τις αντιλήψεις του ατόμου σχετικά με τις κοινωνικές σχέσεις καθώς

απαιτεί διαφορετικές ικανότητες αναπαράστασης από τη γλώσσα και παράλληλα μειώνει τον κίνδυνο μίας αλληλοεπικάλυψης μεταξύ εννοιολογικών και εκφραστικών περιορισμών (Bombi, Pinto & Cannoni, 2007· Pinto & Bombi, 2008). Στην παρούσα έρευνα, για την κωδικοποίηση της κοινωνικής και συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς στις σχεδιαστικές αναπαραστάσεις των συμμετεχόντων, αξιοποιήθηκαν οι γραφικοί δείκτες που έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί σε έρευνα για την αναπαράσταση της μοναξιάς σε σχέδια των παιδιών (Misailidi et al., 2012) .

Συμπερασματικά, η πρωτοτυπία της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας συνίσταται αφενός στο γεγονός ότι αξιοποίησε μία μικτή μέθοδο αξιολόγησης της έννοιας με τη χρήση δύο μεθοδολογικών εργαλείων (αυτο-αναφορές και σχέδιο), με σκοπό την αξιολόγηση της αντίληψης των δύο διαστάσεων της μοναξιάς (κοινωνική και συναισθηματική) σε κ/β άτομα και αφετέρου στην ανάδειξη πιθανόν διαφορών μεταξύ κ/β και ακουόντων.

Μέθοδος

3

3.1 Ερευνητικός Σχεδιασμός

Στην παρούσα έρευνα ακολουθήθηκε προκαθορισμένος οιονεί πειραματικός σχεδιασμός ταιριασμένων ζευγών. Ο σχεδιασμός αυτός επιλέχθηκε καθώς δεν υπήρχε τυχαία κατανομή των δύο ομάδων (κ/β ατόμων και ακουόντων), αλλά η ερευνήτρια αρχικά ενέταξε τους συμμετέχοντες στις αντίστοιχες ομάδες, σχημάτισε εξισωμένα ζεύγη και η εξαρτημένη μεταβλητή μετρήθηκε μία φορά (Christensen, 2007· Creswell, 2008/2011· Robson, 2007). Επιπλέον, η ερευνήτρια ακολούθησε τη διαδικασία μικτού σχεδιασμού, ο οποίος προέκυψε από την ταυτόχρονη συγκέντρωση ποσοτικών (Κλίμακα της Μοναξιάς του UCLA) και ποιοτικών δεδομένων (σχέδιο). Τα ποιοτικά δεδομένα ποσοτικοποιήθηκαν με σκοπό να διερευνηθούν σε βάθος οι δύο διαστάσεις της έννοιας (Creswell, 2008/2011).

3.2 Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 50 άτομα, κάτοικοι των περιοχών Βόλου, Λάρισας και Αθηνών. Τα 25 άτομα ήταν με προβλήματα ακοής, κωφά και βαρήκοα, τα οποία ήταν σε θέση να προσεγγίσουν νοηματικά την έννοια της μοναξιάς και 25 ακούοντες. Αρχικά, απευθυνθήκαμε τόσο σε συλλόγους Κωφών και Βαρηκόων, τα οποία είχαν

πιστοποιημένη επάρκεια στην Ελληνική Νοηματική Γλώσσα⁶ ή είχαν φοιτήσει σε σχολεία όπου έχουν διδαχτεί την Ε.Ν.Γ. και ήταν σε θέση να εκφραστούν με τον προφορικό και γραπτό λόγο, αποδίδοντας τους συλλογισμούς τους και στις δύο γλώσσες (Παπασπύρου & Στυλιανού- Γάκη, 2014). Αφού επιλέγησαν τα κ/β άτομα, στη συνέχεια εξισώθηκαν με τα ακούοντα ως προς το φύλο και την ηλικία. Από αυτούς, ως προς το φύλο οι 22 (44%) ήταν άντρες και οι 28 (56%) ήταν γυναίκες και το εύρος της ηλικίας τους ήταν από 20 έως 63 ετών ($M = 40,34$, $S = 12,58$). Από τους κ/β συμμετέχοντες το 24% ($N = 6$) είχε και άλλα κ/β άτομα στην οικογένειά του ενώ οι υπόλοιποι όχι. Όσον αφορά στους ακούοντες μόνο το 4% ($N = 1$) είχε κάποιο μέλος στην οικογένειά του με κώφωση ή βαρηκοΐα.

3.3 Διαδικασία

Η έρευνα σχεδιάστηκε την περίοδο Φεβρουαρίου- Μαρτίου 2015 και υλοποιήθηκε την περίοδο 01/04/2015 έως 31/5/2015. Αρχικά, όλοι οι συμμετέχοντες πριν προχωρήσουν στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου και στο σχέδιο πληροφορήθηκαν για το σκοπό της εργασίας και υπέγραψαν έντυπο, στο οποίο αποδέχονταν τη χρήση των αρχείων τους για ανάλυση από την ερευνήτρια. Επιπλέον, ενημερώθηκαν ότι η έρευνα διαφυλάττει την ανωνυμία τους. Στη συνέχεια, ο κάθε συμμετέχων προμηθεύτηκε με το ερωτηματολόγιο (Παράρτημα Ι), ένα λευκό φύλλο χαρτιού (διαστάσεων Α4) κι ένα μολύβι ή στυλό, και κλήθηκε να το συμπληρώσει όπως και να ζωγραφίσει μία εικόνα που να αναπαριστά την προς μελέτη έννοια. Το ερωτηματολόγιο επίσης περιελάμβανε τα ακόλουθα: (α) Το εισαγωγικό φύλλο ενημέρωσης των συμμετεχόντων, που αναφέρεται στο σκοπό της παρούσας έρευνας και περιέχει οδηγίες συμπλήρωσης, τον χρόνο ολοκλήρωσής του όπως και

⁶ Στη συνέχεια του κειμένου για λόγους συντομίας όπου Ε.Ν.Γ θα αναφερόμαστε στην Ελληνική Νοηματική Γλώσσα.

διευκρίνιση ότι η συμπλήρωση αυτού γίνεται ανώνυμα και (β) το φύλλο δημογραφικών στοιχείων. Στα στοιχεία συμπεριλαμβάνονταν το φύλο, η ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο και αν οι συμμετέχοντες είχαν στο περιβάλλον τους άλλα άτομα με προβλήματα ακοής. Η προσθήκη της τελευταίας ερώτησης προέκυψε από τη μελέτη της βιβλιογραφίας, όπου υποστηρίζεται ότι το μεγαλύτερο μέρος των κ/β ατόμων προέρχονται από ακούοντες γονείς και συνήθως περιβάλλονται από ακούοντες, γεγονός που μπορεί να ενισχύει το αίσθημα της μοναξιάς (Bat-Chava, 2000· Gerich & Fellingner, 2011· Νικολαραϊζι, 2007). Όσον αφορά στα δύο εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν δεν υπήρχε χρονικός περιορισμός για τη συμπλήρωσή τους.

Σχετικά με τους κ/β συμμετέχοντες οι οδηγίες, οι ερωτήσεις και οι επιμέρους πληροφορίες για το σχέδιο αλλά και για την τήρηση της ανωνυμίας είχαν βιντεοσκοπηθεί και αποδοθεί στη νοηματική γλώσσα, από δύο κ/β φοιτήτριες⁷ του Παιδαγωγικού Τμήματος Ειδικής Αγωγής, υπό την καθοδήγηση της Λέκτορος Γαλήνης Σαπουντζάκη και την έγκριση του κυρίου Χρυσόστομου Παπασπύρου, διευθυντού του Ενιαίου Λυκείου Κωφών και Βαρηκόων Αγίας Παρασκευής στην Αθήνα. Το αντίστοιχο απόσπασμα προβάλλονταν κατά τη διάρκεια συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου και συμμετοχής στην έρευνα, ώστε να αποφευχθούν τυχόν ασάφειες του γραπτού κειμένου προς τους κ/β συμμετέχοντες. Τέλος, οι συμμετέχοντες μπορούσαν να διακόψουν τη διαδικασία σε όποιο σημείο αυτοί το επιθυμούσαν ή να αποχωρήσουν από αυτή.

⁷ Και οι δύο φοιτήτριες έχουν αποφοιτήσει από το Ενιαίο Λύκειο Κωφών/ Βαρηκόων Αγίας Παρασκευής.

3.4 Μέσα συλλογής δεδομένων

3.4.1 Κλίμακα Μοναξιάς UCLA (3^η έκδοση)

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη χορήγηση δομημένου έντυπου ερωτηματολογίου. Πρόκειται για τη μεταφρασμένη έκδοχή της Κλίμακας της Μοναξιάς του UCLA (3^η έκδοση), του οποίου η εγκυρότητα και η αξιοπιστία έχει διαπιστωθεί τόσο από διεθνείς έρευνες όσο και από μελέτες για την ελληνική πραγματικότητα (Anderson & Malikiosi-Loisos, 1992· Kafetsios & Sideridis, 2006· Russell, 1996). Πιο συγκεκριμένα, τρεις διαφορετικές μελέτες (Anderson & Malikiosi-Loisos, 1992· Καφέτσιος & Πετράτου, 2005· Kafetsios & Sideridis, 2006) διαπίστωσαν ότι η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας της κλίμακας στο ελληνικό δείγμα είναι ικανοποιητική (Cronbach's α από 0,87 έως 0,89). Η κλίμακα αποτελείται από είκοσι ερωτήσεις. Οι δέκα από αυτές, διατυπώθηκαν σε αρνητική κατεύθυνση και οι άλλες δέκα σε θετική, με την παραγοντική ανάλυση να ορίζει τη μέτρησή τους ως μονοδιάστατη (Russell, 1996). Ενδεικτικά αναφέρουμε ένα παράδειγμα θετικής κατεύθυνσης και ένα αρνητικής: «*Νοιώθω ένα με τους ανθρώπους γύρω μου*» και «*Νοιώθω απομονωμένος από τους άλλους γύρω μου*». Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων αξιολογήθηκαν με τη βοήθεια τετράβαθμης κλίμακας τύπου Likert, όπου το ένα (1) αντιστοιχεί στο ποτέ και το τέσσερα (4) στο συχνά.

Η παρούσα έρευνα χρησιμοποίησε την αναθεωρημένη έκδοση της Κλίμακας UCLA (3^η έκδοση), για έναν ακόμη λόγο. Αποτελεί μία απλοποιημένη έκδοση, σε σχέση με τις προηγούμενες, καθώς σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε το περιεχόμενο των ερωτήσεων και η μορφή των απαντήσεων να ελαχιστοποιούν τον κίνδυνο σύγχυσης στους συμμετέχοντες (όπως σε ηλικιωμένους και λιγότερο μορφωμένους πληθυσμούς) και ως εκ τούτου να ενισχύεται ο βαθμός της αξιοπιστίας (Russell,

1996· Vassar & Crosby, 2008). Επιπλέον, ένας ακόμη λόγος που προέκρινε τη χρήση της συγκεκριμένης εκδοχής ήταν ότι έχει χρησιμοποιηθεί και σε άλλες έρευνες που μελετούσαν την έννοια της μοναξιάς σε δείγμα που αποτελούνταν από κ/β συμμετέχοντες, καθώς είχε θεωρηθεί από τους ερευνητές ως το πιο κατάλληλο εργαλείο, λόγω της απλότητας της μορφής του και του περιεχομένου του (Knutson & Lansing, 1990· Leigh, Maxwell-McCaw, Bat- Chava & Christiansen, 2009· Murphy & Newlon, 1987).

3.4.2 Σχέδιο

Ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να ζωγραφίσουν την έννοια της μοναξιάς με την εξής σχεδιαστική εντολή: *«Τι σου έρχεται στο μυαλό όταν διαβάζεις ή ακούς τη λέξη μοναξιά;»*. Οι λόγοι που οδήγησαν στη χρήση του σχεδίου ως δεύτερου εργαλείου, ήταν ότι αφενός επέτρεπε στη διάκριση της συναισθηματικής και κοινωνικής αντίληψης της μοναξιάς, και αφετέρου ότι διευκόλυνε εκείνους τους συμμετέχοντες που πιθανόν δεν ήταν σε θέση να χρησιμοποιήσουν επαρκώς το λόγο, προκειμένου να διαφωτιστεί η προσωπική τους αντίληψη για την έννοια της μοναξιάς και τις επιμέρους διαστάσεις της.

3.4.2.1 Κωδικοποίηση των σχεδίων

Η κοινωνική και συναισθηματική διάσταση της μοναξιάς στα σχέδια αξιολογήθηκε στη βάση των κριτηρίων που χρησιμοποιήθηκαν στην έρευνα των Misailidi et al. (2012). Πιο συγκεκριμένα, αξιολογήθηκε η κοινωνική διάσταση της μοναξιάς μέσω της παρουσίας (1) ή απουσίας (2) ανθρώπινων μορφών στα σχέδια. Η συναισθηματική διάσταση εκτιμήθηκε με βάση την παρουσία (1) ή απουσία (2) συναισθηματικής έκφρασης που επιτυγχάνεται είτε μέσω της τροποποίησης των χαρακτηριστικών του προσώπου είτε μέσω συγκεκριμένων γραφικών δεικτών που με

μεταφορικό τρόπο απεικονίζουν τη συναισθηματική διάθεση (Bonoti & Misailidi, 2006· Jolley, Fenn & Jones, 2004· Misailidi & Bonoti, 2014). Επιπλέον, επιχειρήθηκε να προσδιοριστούν οι γραφικοί δείκτες που αξιοποιούνται για τη μεταφορική απεικόνιση του συναισθήματος της μοναξιάς, προκειμένου να διερευνηθεί τυχόν διαφορά μεταξύ των κ/β και ακουόντων. Σε αυτούς τους δείκτες συμπεριλαμβάνονται (α) λεκτικά σχόλια, (β) στοιχεία της φύσης (δέντρα, θάλασσα, σύννεφα, ήλιος) και (γ) σύμβολα (γεωμετρικά σχήματα, σκούρα χρώματα και γραμμές). Ενδεικτικά σχέδια που αξιολογήθηκαν ως προς τις παραπάνω διαστάσεις εμφανίζονται στους ακόλουθους Πίνακες (1, 2 και 3). Τα σχέδια βαθμολογήθηκαν από δύο ανεξάρτητους κριτές και η μεταξύ τους συμφωνία κρίθηκε ικανοποιητική (96% για τη κοινωνική και 94% για τη συναισθηματική διάσταση της μοναξιάς).

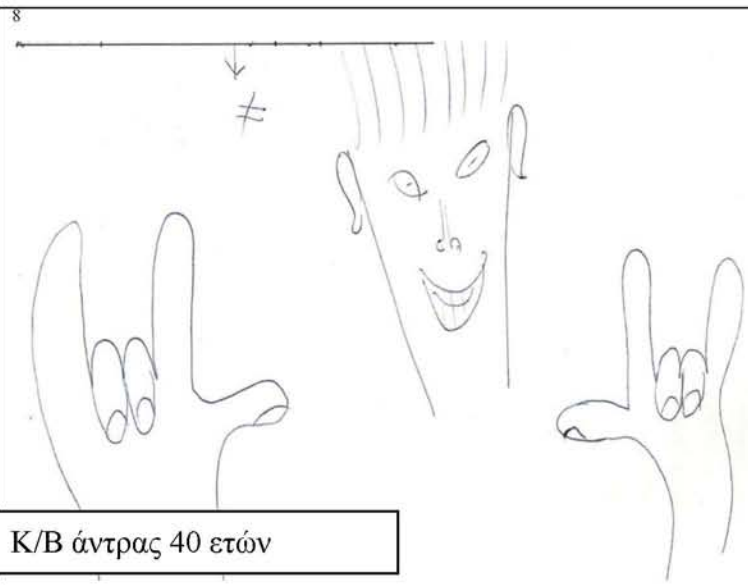
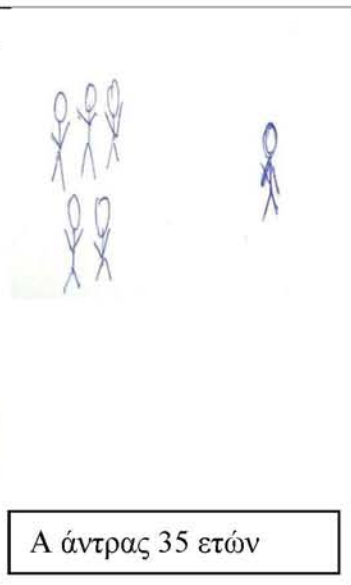
Πίνακας 1

Κοινωνική Διάσταση της Μοναξιάς

Παρουσία Ανθρώπινων Μορφών (1)	Απουσία Ανθρώπινων Μορφών (2)
	<p><u>Ζητάω τι σου έρχεται στο μυαλό όταν ακούς τη λέξη «Μοναξιά»:</u></p>
Κ/Β γυναίκα 26 ετών	Α γυναίκα 25 ετών

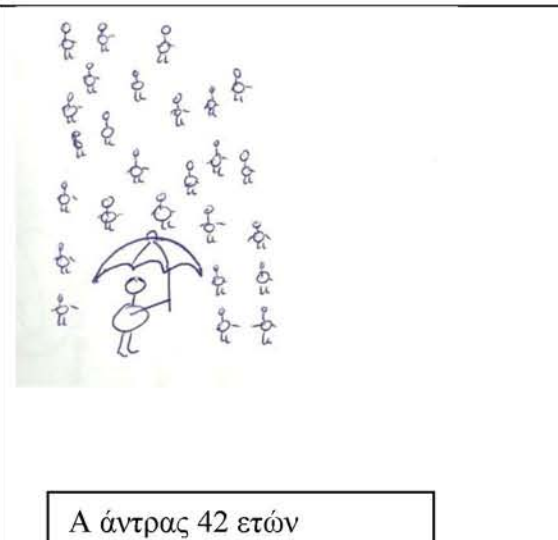
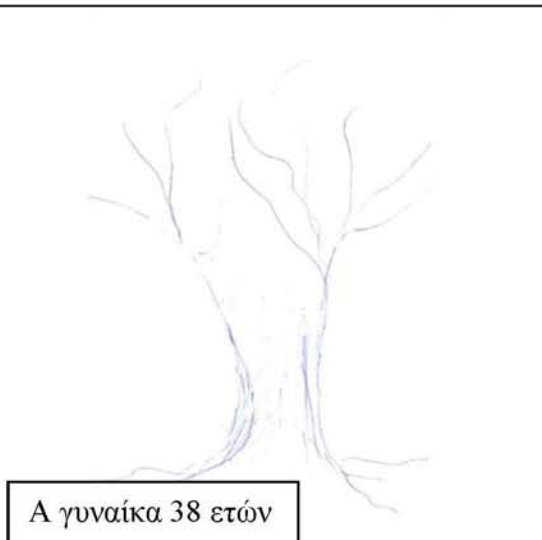
Πίνακας 2

Συναισθηματική Διάσταση της Μοναξιάς

Παρουσία Συναισθηματικής Έκφρασης	Απουσία Συναισθηματικής Έκφρασης (2)
 <p>Κ/Β άντρας 40 ετών</p>	 <p>Α άντρας 35 ετών</p>

Πίνακας 3

Μεταφορική Απεικόνιση Μοναξιάς

 <p>Α άντρας 42 ετών</p>	 <p>Α γυναίκα 38 ετών</p>
---	---

⁸ Η συγκεκριμένη χειρομορφή στη νοηματική γλώσσα συμβολίζει την αγάπη.

4

Αποτελέσματα

4.1 Στατιστική Ανάλυση

Η εισαγωγή των κωδικοποιημένων δεδομένων και η στατιστική τους επεξεργασία πραγματοποιήθηκε με τη χρήση του λογισμικού SPSS, έκδοση 20 για περιβάλλον Windows (Creswell, 2011· Howit & Cramer, 2011· Μακράκης, 2005· Ρούσσος & Τσαούσης, 2002). Πιο συγκεκριμένα, για τη σύγκριση των επιδόσεων των δυο ομάδων στο ερωτηματολόγιο έγιναν αναλύσεις t test για εξισωμένα δείγματα, ενώ για τη σύγκριση των δυο ομάδων στη χρήση των σχεδιαστικών δεικτών έγινε μη παραμετρικός έλεγχος με τη χρήση του δείκτη McNemar (Κατσης, Σιδερίδης & Εμβαλωτής, 2010· SPSS Tutorials, 2015).

4.2 Κλίμακα Μοναξιάς UCLA (3^η έκδοση)

Αρχικά επιχειρήθηκε να διερευνηθεί η προσωπική αντίληψη της μοναξιάς στα κ/β άτομα και στα ακούοντα άτομα της παρούσας έρευνας. Ο δείκτης αξιοπιστίας της εσωτερικής συνέπειας της κλίμακας ήταν καλός (Cronbach's α .81), ωστόσο στη συνέχεια αφού αντιστράφηκαν προς την ίδια κατεύθυνση όλα τα αντικείμενα της κλίμακας, σύμφωνα με τον Russell (1996), ο δείκτης αξιοπιστίας ανέβηκε (Cronbach's α .83), πλησιάζοντας τα αποτελέσματα δύο άλλων ερευνών, που έχουν

χρησιμοποιήσει επίσης την κλίμακα της μοναξιάς του UCLA (3^η έκδοση), με δείκτη Cronbach's α .87 (Καφέτσιος & Πετράτου, 2005· Kafetsios & Sideridis, 2006).

Για να διερευνηθεί η προσωπική αντίληψη της μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης σε κ/β και ακούοντες έγινε το t test σε εξισωμένο δείγμα (ως προς την ηλικία και το φύλο). Η ανάλυση έδειξε στατιστικά σημαντική διαφορά με $t(24) = 3,78, p < .001$. Συγκεκριμένα, οι κ/β συμμετέχοντες παρουσίασαν υψηλότερο δείκτη μοναξιάς ($M = 42,32, S = 6,57$) από τους ακούοντες ($M = 34,32, S = 7,60$). Το εύρημα δηλώνει ότι οι κωφοί και βαρήκοοι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται περισσότερο τη μοναξιά και την κοινωνική απομόνωση από τους ακούοντες, γεγονός που επιβεβαιώνει τη σχετική υπόθεση. Η διερεύνηση της πιθανής διαφοροποίησης των επιδόσεων με βάση το φύλο, έδειξαν μη στατιστικά σημαντικές διαφορές με $p > .05$.

4.3 Σχεδιαστική απεικόνιση της μοναξιάς

Για τη σύγκριση των δύο ομάδων στην απεικόνιση της κοινωνικής και συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς όπως και στη χρήση γραφικών δεικτών έγιναν μη παραμετρικοί έλεγχοι καθώς τα μη παραμετρικά κριτήρια ανταποκρίνονταν στις ανάγκες της παρούσης έρευνας και το στατιστικό κριτήριο που χρησιμοποιήθηκε ήταν ο δείκτης McNemar (SPSS Tutorials, 2015· Ρούσος & Τσαούσης, 2011).

4.3.1 Σχεδιαστική απεικόνιση της κοινωνικής διάστασης της μοναξιάς

Ο μη παραμετρικός έλεγχος με τη χρήση του δείκτη McNemar, στη σύγκριση των δύο ομάδων για την απεικόνιση της κοινωνικής διάστασης της μοναξιάς έδειξε ότι δεν υπήρχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ($p > .05$). Πιο συγκεκριμένα, από τους 25 κ/β συμμετέχοντες το 52% ($N = 13$) απεικόνισε την κοινωνική διάσταση της μοναξιάς ενώ το 48% ($N = 12$) όχι. Αντίστοιχα από τους 25 ακούοντες το 64% ($N =$

16) παρουσίασε την κοινωνική διάσταση της μοναξιάς στο σχέδιό του, σε αντίθεση με το 36% ($N = 9$) που δεν κατόρθωσε να την απεικονίσει.

4.3.2 Σχεδιαστική απεικόνιση της συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς

Ο μη παραμετρικός έλεγχος στη σύγκριση των δύο ομάδων για την απεικόνιση της συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς έδειξε ότι υπήρχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές, με το δείκτη McNemar να είναι $p = .021$. Πιο συγκεκριμένα η ομάδα των ακουόντων φαίνεται να υπερτερεί στη συχνότητα εμφάνισης της συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς με το 84% ($N = 21$) να την απεικονίζει στο σχέδιό του και το 16% ($N = 4$) όχι. Σε αντίθεση το 52% ($N = 13$) των κ/β συμμετεχόντων απεικονίζει τη συναισθηματική διάσταση της μοναξιάς και το 48% ($N = 12$) όχι.

4.3.3 Συχνότητα χρήσης μεταφορικών γραφικών δεικτών

Στον Πίνακα 4 εμφανίζεται η συχνότητα χρήσης των γραφικών δεικτών που μεταφορικά εκφράζουν το απεικονιζόμενο συναίσθημα της μοναξιάς στους κ/β και στους ακούοντες. Πιο συγκεκριμένα παρουσιάζονται οι συχνότητες και τα ποσοστά αναπαράστασης λεκτικών στοιχείων (λέξεις και χειρομορφές), συμβόλων (όπως γεωμετρικά σχήματα και γραμμές) και στοιχείων της φύσης (όπως δέντρα, θάλασσα, σύννεφα και ήλιος). Φάνηκε, πως οι κ/β συμμετέχοντες χρησιμοποιούσαν σε μεγαλύτερη συχνότητα από τους ακούοντες τα λεκτικά σχόλια προκειμένου να αναπαραστήσουν την έννοια της μοναξιάς. Παρόλα αυτά ο έλεγχος McNemar δεν έδειξε στατιστικά σημαντικές διαφορές ($p > .05$) μεταξύ των δύο ομάδων στη χρήση των συγκεκριμένων γραφικών δεικτών. Τέλος, διερευνήθηκε εάν υπάρχουν διαφορές

ως προς το φύλο. Τα αποτελέσματα των αναλύσεων έδειξαν μη στατιστικά σημαντικές διαφορές με $p > .05$.

Πίνακας 4

Συχνότητες και Ποσοστά συμμετεχόντων που συμπεριέλαβαν μεταφορικούς γραφικούς δείκτες στα σχέδιά τους.

	Κ/Β Συμμετέχοντες		Ακούοντες	
Λεκτικά Στοιχεία	N = 6	24%	N = 1	4%
Σύμβολα	N = 4	16%	N = 6	24%
Στοιχεία της Φύσης	N = 9	36%	N = 6	24%

5

Συζήτηση

Η παρούσα έρευνα σχεδιάστηκε με σκοπό να μελετήσει την προσωπική αντίληψη της μοναξιάς των κ/β ατόμων και πιο συγκεκριμένα την κοινωνική και συναισθηματική διάσταση της έννοιας, σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο του Robert Weiss (1973/1985). Για το σκοπό αυτό αρχικά αναζητήθηκαν τα εργαλεία που θα επέτρεπαν τη διερεύνηση της έννοιας και στη συνέχεια έγινε η προσπάθεια εξίσωσης με ακούοντες συμμετέχοντες ώστε να μελετηθούν τυχόν διαφορές. Το πρώτο εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε ήταν η αναθεωρημένη Κλίμακα της Μοναξιάς του UCLA (Russell, 1996· Russell et al., 1980). Οι λόγοι που προέκριναν τη χρήση του συγκεκριμένου εργαλείου ήταν αφενός γιατί αναφέρεται στη θεωρία του Weiss (Russell, 1996) και αφετέρου έχει χρησιμοποιηθεί από δεκάδες έρευνες όπου το δείγμα τους ήταν είτε ακούοντες είτε κ/β διαφόρων ηλικιών (Anderson & Malikiosi-Loisos, 1992· Kafetsios & Sideridis, 2006· Knutson & Lansing, 1990· Leigh et al., 2009· Murphy & Newlon, 1987). Επιπλέον, θεωρήθηκε ότι το απλουστευμένο περιεχόμενο των ερωτήσεων και η μορφή του, θα μείωνε τον κίνδυνο σύγχυσης στους συμμετέχοντες καθώς εκτός των όποιων εμποδίων μπορεί να υφίσταντο λόγω της απώλειας ακοής δεν λήφθηκε επίσης υπόψη το μορφωτικό επίπεδο των συμμετεχόντων και των δύο ομάδων. Τέλος το γεγονός ότι, τόσο οι οδηγίες συμμετοχής στην έρευνα όσο και οι ερωτήσεις αποδόθηκαν και στη νοηματική

γλώσσα, μείωσαν επίσης τον κίνδυνο σύγχυσης των κ/β συμμετεχόντων, πράγμα που συνέβαλε στη μεγαλύτερη αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της έρευνας.

Το δεύτερο εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για την αξιολόγηση της κοινωνικής και συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς ήταν το σχέδιο. Τα σχέδια των συμμετεχόντων παρείχαν πληροφορίες πάνω στο συναίσθημα της μοναξιάς όπως και για την ύπαρξη ή μη των δύο διαστάσεων της (κοινωνική και συναισθηματική). Επίσης, το σχεδιαστικό έργο μας πληροφόρησε για τους γραφικούς δείκτες που χρησιμοποίησαν τόσο οι κ/β συμμετέχοντες όσο και οι ακούοντες, για να αποδώσουν την έννοια της μοναξιάς και διασφάλισε μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα για την αντίληψη της έννοιας.

5.1 Προσωπική Αντίληψη της Μοναξιάς σε κ/β άτομα και ακούοντες

Αρχικά τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι τα κ/β άτομα αντιλαμβάνονται περισσότερο την έννοια της μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης σε σχέση με τους ακούοντες, γεγονός που επιβεβαίωσε τη σχετική υπόθεση. Τα αποτελέσματα συμφωνούν με προηγούμενες έρευνες (Knutson & Lansing, 1990· Most et al, 2012) οι οποίες αναφέρουν ότι οι αρνητικές σχέσεις με το κοινωνικό περιβάλλον συνδέονται με το αίσθημα της κοινωνικής απομόνωσης και εγείρουν νέα ερωτήματα προς απάντηση για την προσωπική αντίληψη της μοναξιάς των κ/β ατόμων.

Σύμφωνα με τον Robert Weiss (1973/1985) η μοναξιά είναι μία έννοια με πολλά πρόσωπα και εκφάνσεις που ίσως ακόμη δεν έχουν διερευνηθεί και αυτό φαίνεται να ισχύει στη μελέτη της μοναξιάς των κ/β ατόμων. Οι αρνητικές κοινωνικές εμπειρίες που εκδηλώνονται ως έλλειμμα στις κοινωνικές σχέσεις (Most et al., 2012· Weiss, 1973/1985) και οδηγούν στην κοινωνική απομόνωση είναι ίσως μόνο η μία από τις πολλές πτυχές της μοναξιάς. Από αυτό προκύπτει ότι το κ/β άτομο είναι

πιθανό να αισθανθεί απομονωμένο, αίσθημα που πολλές φορές δεν δύναται να ξεπεράσει ακόμη και στην ενήλικη ζωή του. Ενώ παράλληλα βρίσκεται σε μία συνεχή προσπάθεια να παρουσιάσει τόσο στον εαυτό του όσο και στους άλλους την ύπαρξή του όπως και να ορίσει μία ταυτότητα που θα αντανάκλα τη θέση του στην κοινωνία (Ladd, 2003). Όλα τα ανωτέρω έρχονται να συμφωνήσουν με τη θεωρητική προσέγγιση του Weiss (1973/1985), που αναφέρει ότι η εκδήλωση της μοναξιάς οφείλεται στην αδυναμία του ατόμου να ικανοποιήσει τις βασικές κοινωνικές ανάγκες. Πιο συγκεκριμένα, το άτομο αισθάνεται κοινωνικά απομονωμένο όταν δεν επιτυγχάνει να ενσωματωθεί στο ευρύτερο σύνολο και παράλληλα νιώθει ότι δεν μπορεί να έχει κάποιο κοινωνικό ρόλο και κατά συνέπεια αντιλαμβάνεται το κάθε έλλειμμα ως μοναξιά, ανεξάρτητα από το αν βρίσκεται ανάμεσα σε άλλους ανθρώπους ή όχι.

Το θέμα της ένταξης των κ/β ατόμων έχει απασχολήσει ιδιαίτερα τη διεθνή βιβλιογραφία. Γίνεται λόγος για ένταξη στην εκπαίδευση, στην οικογένεια, στις κοινότητες των κωφών και κατ' επέκταση στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο (Παπασπύρου, 2003). Γίνεται λόγος επίσης, για τα αρνητικά συναισθήματα που βιώνει το κ/β άτομο όταν δρα σε ένα περιβάλλον, κυρίως ακουόντων (Vogel- Walcutt et al., 2011), που προσπαθεί να αντιμετωπίσει το «πρόβλημα» ιατρικά και παθολογικά (Κουρμπέτης κ.ά., 2007· Λαμπροπούλου, 1999). Ως εκ τούτου, δημιουργείται μία οξύμωρη κατάσταση καθώς τα κριτήρια της ένταξης και της κατηγοριοποίησης των κ/β ατόμων γίνονται συνήθως από ακούοντες και αφορούν όχι στην αναζήτηση λύσεων που θα διευκολύνουν την επικοινωνία και την ανάπτυξη ισχυρών δεσμών των δύο κοινωνικών ομάδων αλλά αφορούν στην εύρεση τρόπων προσαρμογής του κ/β ατόμου στην κοινωνία των ακουόντων. Σε μία βαθύτερη αναζήτηση του προσώπου της μοναξιάς στα κ/β άτομα αυτό που πρέπει να

συνυπολογίζεται, κυρίως από τους ακούοντες, είναι ότι ο τρόπος με τον οποίο τα κ/β άτομα βλέπουν τον εαυτό τους διαφέρει από την αντίληψη που έχει η κοινωνία των ακούντων για εκείνους (Hauser et al., 2010).

5.2 Σχεδιαστική Απεικόνιση της Κοινωνικής και Συναισθηματικής Διάστασης της Μοναξιάς

Με τη χρήση του σχεδίου, επιχειρήθηκε να μελετηθούν περισσότερες εκφάνσεις της μοναξιάς και συγκεκριμένα η κοινωνική και η συναισθηματική διάστασή της. Όπως ανέκυψε από την ανάλυση των σχεδίων δεν υπήρχαν διαφορές ως προς την απεικόνιση της κοινωνικής διάστασης της έννοιας, ανάμεσα σε κ/β και ακούντες, οι οποίοι φαίνεται ότι αντιλαμβάνονται εξίσου το κοινωνικό έλλειμμα που προκύπτει από την ανθρώπινη απουσία.

Τα ανωτέρω αποτελέσματα έρχονται σε συμφωνία με τη θεωρία του Weiss (1973/1985) για την έννοια της κοινωνικής διάστασης της μοναξιάς. Οι άνθρωποι έχουν την τάση να συνδέουν τη μοναξιά με τη φυσική παρουσία άλλων ανθρώπων. Το άτομο όταν χάνει την αίσθηση του ανήκειν, νιώθει ότι βρίσκεται στο περιθώριο χωρίς σκοπό, με αποτέλεσμα να αναζητά τρόπους ικανοποίησης αυτής της ανάγκης (Βογιατζόγλου, 2008· Γαλανάκη, 2014· Calderon & Greenberg, 2011· Kirova, 2003· Weiss, 1973/1985). Το κ/β άτομο στην προσπάθειά του να χτίσει υγιείς κοινωνικούς δεσμούς έχει να αντιμετωπίσει αρκετές προκλήσεις που προκύπτουν λόγω της αισθητηριακής του διαταραχής και της επικοινωνιακής του ιδιαιτερότητας που έχει οπτικοκινητικό προσανατολισμό (Παπασπύρου, 2003). Έτσι το αίσθημα της περιθωριοποίησης και της απομόνωσης φαίνεται να συνδέεται με την ποιότητα της επικοινωνίας με τους ακούντες «άλλους». Σε αυτό συντελεί, ότι οι ακούντες αδυνατούν να επικοινωνήσουν με τα κ/β άτομα, είτε γιατί δεν γνωρίζουν τη

νοηματική γλώσσα είτε γιατί έχουν την τάση να αντιμετωπίζουν τη διαφορετικότητα της επικοινωνίας ως κατάσταση που χρήζει προσοχής και βοήθειας (Κουρμπέτης κ. ά., 2007).

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την Κλίμακα της Μοναξιάς του UCLA (Russell, 1996) και όσα αναφέρθηκαν ανωτέρω, θα περιμέναμε τα κ/β άτομα να υπερτερούν στην απεικόνιση της κοινωνικής διάστασης της έννοιας από τους ακούοντες, ωστόσο η παρούσα έρευνα δεν βρήκε κάποια διαφορά. Μία πιθανή εξήγηση της μη διαφοροποίησης είναι ότι οι κ/β συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται την κοινωνική διάσταση της μοναξιάς όπως και οι ακούοντες, ήτοι θεωρούν ότι η εν λόγω διάσταση αναφέρεται στην απομόνωση που οδηγεί η έλλειψη της ανθρώπινης παρουσίας (Weiss, 1973/1985). Όπως αναφέρει η Λαμπροπούλου (1999), τα κ/β άτομα δεν έχουν την τάση να ερμηνεύουν κάθε πτυχή της ζωής τους με βάση την απώλεια της ακοής, όπως πιθανά κάνουν οι ακούοντες για εκείνους, *αντίθετα χρησιμοποιούν τη γλώσσα της ευρύτερης κοινωνίας και έχουν την κουλτούρα της κοινωνίας αυτής* (Λαμπροπούλου, 1999, σ. 21). Το γεγονός ότι οι κ/β συμμετέχοντες ήταν ενεργά μέλη τόσο των κ/β κοινοτήτων όσο και της ευρύτερης κοινωνίας καθώς έχουν ενεργούς ρόλους σε αυτή (είτε ως φοιτητές είτε ως εργαζόμενοι), ενδεχομένως, αυτό να συνετέλεσε επίσης στη μη διαφοροποίηση των αποτελεσμάτων στην απεικόνιση της κοινωνικής διάστασης της μοναξιάς.

Από την άλλη πλευρά οι ακούοντες φαίνεται να υπερτερούν στην απεικόνιση της συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς σε σχέση με τους κ/β συμμετέχοντες. Με άλλα λόγια, φαίνεται ότι οι ακούοντες αντιλαμβάνονται σε μεγαλύτερο βαθμό τη διάσταση της μοναξιάς ως απόρροια της έλλειψης ενός συναισθηματικού δεσμού που τους παρέχει ασφάλεια και αγάπη (Weiss, 1973/1985). Ωστόσο, τα αποτελέσματα της έρευνας δεν διαφωτίζουν τα πιθανά αίτια που συνδέονται με αυτές τις διαφορές, όπως

αν αναφέρονται σε αδυναμία απεικόνισής της έννοιας από τα κ/β άτομα ή αν οι κ/β συμμετέχοντες δεν ήταν σε θέση να απεικονίσουν την έννοια λόγω έλλειψης σχεδιαστικών δεξιοτήτων. Ενδεχομένως, υπάρχει σύνδεση με την ανάπτυξη της Κ/Σ ικανότητας των συμμετεχόντων των δύο ομάδων σε συνάρτηση με τις εμπειρίες που έχουν από το οικογενειακό, το σχολικό και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζουν (Calderon & Greenberg, 2011).

Αξίζει να αναφερθεί ότι στη χρήση μεταφορικών δεικτών απεικόνισης της μοναξιάς δεν βρέθηκαν διαφορές. Εντούτοις, παρατηρήθηκε ότι ορισμένοι από τους κ/β συμμετέχοντες συμπλήρωναν το σχέδιό τους με λεκτικά σχόλια που προσέδιδαν στη μοναξιά συναισθηματικά χαρακτηριστικά. Επίσης, ένας από τους κ/β συμμετέχοντες (Πίνακας 2), επέλεξε να ζωγραφίσει ένα άτομο που σχημάτισε τη χειρομορφή που αντιστοιχεί στη λέξη «αγάπη» γιατί, όπως δήλωσε στην ερευνήτρια είναι το αντίθετο της μοναξιάς. Παρά τους περιορισμούς που θέτει το μικρό δείγμα διαφαίνεται η επιθυμία των κ/β ατόμων για επικοινωνία και για εξωτερίκευση των συναισθημάτων τους. Ωστόσο, για να μπορέσει το κ/β άτομο αρχικά να κατανοήσει τον κόσμο των ακουόντων που το περιβάλλει και στη συνέχεια να εκφράσει αυτά που σκέφτεται πρέπει να αποκτήσει τις απαραίτητες δεξιότητες που θα διευκολύνουν την πρόσβασή του στην επικοινωνία και κατ' επέκταση στην κοινωνία, η οποία πρέπει να προσαρμοστεί στις ανάγκες του κ/β ατόμου. Η κατανόηση της επικοινωνιακής διαφορετικότητας, κυρίως από πλευράς των ακουόντων, πιθανόν να εξηγήσει την ύπαρξη της μοναξιάς σε κ/β άτομα ανεξάρτητα από το αν δρουν ανάμεσα σε περιβάλλον ακουόντων ή σε κοινότητες κωφών.

5.3 Μοναξιά και Φύλο

Η διερεύνηση της μοναξιάς σε σχέση με το φύλο δεν έδειξε διαφορές, γεγονός που συμφωνεί με την έρευνα των Vanhalst et al., (2014), όπου αναφέρουν ότι δεν είναι ξεκάθαρο εάν υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες και τους άντρες σε σχέση με την αντίληψη της μοναξιάς. Επίσης, συμφωνεί με έρευνες που έχουν γίνει σε κ/β ενήλικες, οι οποίες αναφέρουν ότι οι ομοιότητες των δύο φύλων φαίνεται να είναι περισσότερες από τις διαφορές (Kvam et al., 2007· Lukomski, 2007). Παρόλο που αρκετές έρευνες αναφέρουν ότι συναντώνται διαφορές ως προς την αντίληψη της συναισθηματικής διάστασης της μοναξιάς στα κορίτσια, τα οποία χρησιμοποιούν περισσότερους όρους για να εκφράσουν μία κατάσταση, ειδικά κατά την περίοδο της εφηβείας και τους άντρες να έχουν την τάση να νιώθουν περισσότερο την έννοια της μοναξιάς από τις γυναίκες (Galanaki, 2004, 2008· Junttila & Vauras, 2009), η παρούσα έρευνα συμφωνεί με τη θεωρία του Weiss (1973/1985), ότι οι παράγοντες που καθορίζουν τη μοναξιά είναι ένας συνδυασμός πολλών πραγμάτων όπως των τρωτών σημείων του ατόμου και των κοινωνικών συνθηκών.

5.4 Περιορισμοί της έρευνας

Η παρούσα μελέτη έχει ορισμένους περιορισμούς. Αρχικά, ένα σημείο που αξίζει να τονιστεί είναι ο χρονικός περιορισμός διεξαγωγής της έρευνας και η δυσκολία πρόσβασης στο δείγμα των κ/β ατόμων. Το γεγονός ότι η ολοκλήρωση της έρευνας έπρεπε να γίνει εντός του τρέχοντος ακαδημαϊκού έτους δεν επέτρεψε στην ερευνήτρια να έχει μεγαλύτερο δείγμα, πράγμα που ίσως συντελούσε στο να υπάρχουν διαφορετικά ευρήματα. Ακόμη, οι περισσότερες συναντήσεις με τα κ/β άτομα πραγματοποιήθηκαν εκτός του τόπου διαμονής της ερευνήτριας, με αποτέλεσμα τον περιορισμό των συναντήσεων. Ενδεχομένως, η χρονική πίεση να μην

επέτρεψε στους συμμετέχοντες να απεικονίσουν την προς μελέτη έννοια με το καλύτερο δυνατό σχέδιο που θα μπορούσαν να είχαν κάνει.

Είναι σημαντικό να αναφερθεί ότι κατά την ερευνητική διαδικασία η πλειοψηφία των κ/β συμμετεχόντων αντιμετώπισαν το σχέδιο επιφυλακτικά, δηλώνοντας ή ότι δεν ξέρουν τι να ζωγραφίσουν ή ότι δεν επιθυμούν να ζωγραφίσουν τίποτα. Πιθανόν, αν είχαν γίνει επαναλαμβανόμενες συναντήσεις, θα ήταν εφικτό να διερευνηθεί πιλοτικά η σχεδιαστική τους ικανότητα και ίσως θα προέκυπταν κάποιες απαντήσεις για την επιφυλακτική τους στάση απέναντι στο σχέδιο. Ένας ακόμη περιορισμός είναι ότι χρησιμοποιήθηκαν δύο εργαλεία, η αναθεωρημένη Κλίμακα της Μοναξιάς του UCLA (Russell, 1996) και το σχέδιο. Πιθανόν εάν είχε χρησιμοποιηθεί ένα ακόμη εργαλείο, όπως η συνέντευξη θα υπήρχαν περισσότερα διαφωτιστικά αποτελέσματα. Όπως προέκυψε από την παρούσα έρευνα διαφορετικά εργαλεία μπορεί να αποκαλύπτουν διαφορετικές πτυχές της έννοιας. Το ερωτηματολόγιο έδωσε περισσότερα στοιχεία για την προσωπική αντίληψη τη μοναξιάς και της κοινωνικής απομόνωσης ενώ το σχέδιο έδωσε πληροφορίες για τη συναισθηματική διάσταση της έννοιας. Σε πληθυσμούς που έχουν κάποιες ιδιαιτερότητες, όπως κάποια αισθητηριακή διαταραχή είναι σημαντικό να χρησιμοποιούνται περισσότερα του ενός εργαλείου για να υπάρχουν αξιόπιστα αποτελέσματα.

Αν και αρχικά υπήρξε η σκέψη στην ερευνήτρια να χρησιμοποιήσει τη συνέντευξη τελικά δεν προχώρησε σε αυτόν το σχεδιασμό. Οι λόγοι που την εμπόδισαν ήταν ο χρονικός περιορισμός, που δεν επέτρεπε να οριστούν συναντήσεις ανά τακτά διαστήματα και κατ' επέκταση εμπόδιζε την διεξοδική ανάλυση των συζητήσεων. Μία συνέντευξη θα μπορούσε να φωτίσει και άλλες διαστάσεις της έννοιας και να συνυπολογιστούν άλλες παράμετροι των κ/β συμμετεχόντων, όπως η θέση τους σε κοινότητες κωφών και η σχέση τους με τους ακούοντες.

Τέλος στους περιορισμούς πρέπει να συμπεριληφθεί και η μεγάλη ηλικιακή ανομοιογένεια του δείγματος. Παρά το γεγονός ότι το δείγμα αποτελούνταν από ενήλικες και είχε γίνει εξίσωση των ζευγαριών, ένα περισσότερο ομοιογενές ηλικιακά δείγμα ίσως να έδινε περισσότερα στοιχεία που αφορούν στα διαφορετικά στάδια της ενήλικης ζωής (λόγου χάρη νεαροί ενήλικες και ηλικιωμένοι).

5.5 Προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Στην παρούσα έρευνα, πραγματοποιήθηκαν συγκρίσεις μεταξύ κ/β ατόμων και ακουόντων, οι οποίες αφορούσαν στην διερεύνηση της προσωπικής αντίληψης της μοναξιάς και της απεικόνισης των δύο διαστάσεων (κοινωνική και συναισθηματική) της μέσω του σχεδίου. Ενδιαφέρον θα είχε να μελετηθεί μελλοντικά η απεικόνιση και άλλων διαστάσεων της μοναξιάς σε κ/β άτομα. Λόγου χάρη η διάκριση της ευεργετικής ή δημιουργικής μοναξιάς, έτσι όπως ορίζεται από τη Γαλανάκη (2006), είναι πιθανό να αναδείκνυε ενδιαφέρουσες θέσεις των κ/β ατόμων για τη συγκεκριμένη κατάσταση.

Ακόμη σε μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να αναζητηθεί εάν η προσωπική αντίληψη των κ/β ατόμων για τον ορισμό της κώφωσης, επηρεάζει τον τρόπο που αντιλαμβάνονται την έννοια της μοναξιάς. Αρκετοί από τους κ/β συμμετέχοντες της παρούσας έρευνας, έτειναν να χαρακτηρίζουν τους εαυτούς τους ως «κωφούς» ακόμη και όταν ήταν σε θέση να επικοινωνήσουν με την ερευνήτρια μέσω της ακοής τους, γεγονός που σύμφωνα με το σχετικό ορισμό θα τους κατέτασσε στους βαρήκοους (Π.Ι., 2004). Μελλοντικά θα μπορούσε να γίνει μία έρευνα που να μελετούσε την έννοια της μοναξιάς σε κ/β άτομα, αφού πρώτα θα είχε διερευνηθεί που κατατάσσονται σύμφωνα με την ιατρική ερμηνεία και στη συνέχεια, λαμβάνοντας

υπόψη το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο και τις θέσεις του Ladd (2003), σύμφωνα με το πώς ορίζουν οι ίδιοι την κώφωση.

Επιπλέον, παρόμοια έρευνα θα μπορούσε να διεξαχθεί με μεγαλύτερο δείγμα, όπως και να απευθυνθεί σε κ/β μαθητές που φοιτούν είτε σε σχολείο κ/β είτε σε σχολείο ακουόντων, με στόχο τον ακριβέστερο εντοπισμό των όποιων διαφορών μπορεί να υφίσταντο μεταξύ κ/β και ακουόντων στην αντίληψη της μοναξιάς και στην ύπαρξη τυχόν διαφορών λόγω φύλου.

Τέλος, ένα ακόμη σημείο που θα είχε ενδιαφέρον να μελετηθεί μελλοντικά είναι η επανάληψη της ίδιας έρευνας σε κ/β άτομα που δεν γνωρίζουν τη νοηματική γλώσσα και ζουν σε περιβάλλον ακουόντων. Είναι πιθανό μέσω της χειλεανανωσίας και της γραπτής πληροφόρησης για το σκοπό της έρευνας τα ευρήματα να αναδείξουν νέα στοιχεία για την προσωπική αντίληψη της μοναξιάς.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Anderson, L. R., & Malikiosi-Loisos, M. (1992). Reliability data for a Greek translation of the Revised UCLA Loneliness Scale: comparisons with data from the USA. *Psychological Reports*, 71(2), 665-6.
- Asher, S.R. & Gazelle, H. (1999). Loneliness, peer relations, and language disorder in childhood. *Topics in Language Disorder*, 19(2), 16-33.
- Asher, S. R., & Wheeler, V. A. (1985). Children's loneliness: a comparison of rejected and neglected peer status. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53(4), 500.
- Backenroth, G. A. M. (1993). Loneliness in the deaf community: a personal or an enforced choice? *International Journal of Rehabilitation Research* 16, 331-336.
- Bat-Chava, Y. (2000). Diversity of deaf identities. *American Annals of the Deaf*, 145(5), 420-428.
- Berndsen, M. & Luckner, J. (2012). Supporting Students Who Are Deaf or Hard of Hearing in General Education Classrooms: A Washington State Case Study. *Communication Disorders Quarterly* 33(2), 111-118.
- Bhatia, S., Swami, H. M., Thakur, J. S., & Bhatia, V. (2007). A study of health problems and loneliness among the elderly in Chandigarh. *Indian journal of community medicine*, 32(4), 255.
- Βογιατζόγλου, Π. (2008). *Η ευεργετική μοναξιά στην παιδική ηλικία: κατασκευή κλίμακας και προτάσεις για παιδαγωγικές εφαρμογές*. (Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή). ΕΚΠΑ: ΕΑΔΔ.
- Bombi, A. S., Pinto, G., & Cannoni, E. (2007). *Pictorial assessment of interpersonal relationships (PAIR)* (Vol. 7). Firenze University Press.

- Bonoti, F., & Misailidi, P. (2006). Children's developing ability to depict emotions in their drawings. *Perceptual and Motor Skills*, 103, 495-502.
- Bouchard, M. E., Ouellet, C., & Cohen, H. (2009). Speech development in prelingually deaf children with cochlear implants. *Language and Linguistics Compass*, 3(1), 1-18.
- Bowlby, J. (1973/1985). Affectional Bonds: Their Nature and Origin. In R. S. Weiss (Ed.), *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*, 5th Edition (pp.38-52). Cambridge: MIT Press.
- Buhl, H.M. & Lanz, M. (2007). Emerging Adulthood in Europe: Common Traits and Variability Across Five European Countries. *Journal of Adolescent Research*, 22 (5), 439-443.
- Γαλανάκη, Ε. (2004). Η μοναξιά στα αναγνωστικά και στα ανθολόγια του δημοτικού σχολείου υπό το πρίσμα της Αναπτυξιακής Ψυχολογίας. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 37, 124- 140.
- Γαλανάκη, Ε. (2006). Η ευεργετική μοναξιά: Φωνές από το χώρο της ψυχιατρικής και της ψυχολογίας. *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 96, 105-112.
- Γαλανάκη, Ε. (2014). *Μοναξιά. Το παράδοξο της ανθρώπινης φύσης*. Αθήνα: Gutenberg.
- Calderon, R. (2000). Parental involvement in deaf children's education programs as a predictor of child's language, early reading, and social-emotional development. *Journal of deaf studies and deaf education*, 5(2), 140-155.
- Calderon, R., & Greenberg, M. (2011). Social and emotional development of deaf children: Family, school, and program effects. In M. Marschark & P.E. Spencer (Eds.), *The Oxford handbook of deaf studies, language, and education*, 1, 2nd Edition (pp.188-199). Oxford: Oxford University Press.

- Carstensen, L. L. (1995). Evidence for a life-span theory of socioemotional selectivity. *Current directions in Psychological science*, 151-156.
- Cassidy, J. & Asher, S. (1992). Loneliness and peer relations in young children. *Child Development*, 63(2), 350-365.
- Charlson, E., Strong, M., & Gold, R. (1992). How successful deaf teenagers experience and cope with isolation. *American Annals of the Deaf*, 137(3), 261-270.
- Christensen, L. B. (2007). *Η πειραματική μέθοδος στην επιστημονική έρευνα*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Creswell, J. W. (2008/2011). *Η Έρευνα στην Εκπαίδευση, 1^η Ελληνική Έκδοση*. Ν. Κουβαράκου (Μτφρ.), Χ. Τσορμπατζούδης (Επιμ.). Αθήνα: Ίων- Έλλην.
- Crowe, T. V. (2003). Self-esteem scores among deaf college students: an examination of gender and parents' hearing status and signing ability. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 8(2), 199-206.
- de Jong Gierveld, J., & Havens, B. (2004). Cross-national comparisons of social isolation and loneliness: introduction and overview. *Canadian Journal on Aging/La Revue canadienne du vieillissement*, 23(02), 109-113.
- de Jong Gierveld, J., & Tesch-Römer, C. (2012). Loneliness in old age in Eastern and Western European societies: theoretical perspectives. *European Journal of Ageing*, 9(4), 285-295.
- de Jong Gierveld, J., Van Tilburg, T., & Dykstra, P. A. (2006). Loneliness and social isolation. In A. Vangelisti & D. Perlman (Eds.). *Cambridge handbook of personal relationships*, (pp. 485-500). Cambridge: Cambridge University Press.

- DiTommaso, E., & Spinner, B. (1993). The development and initial validation of the Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA). *Personality and Individual Differences*, 14(1), 127-134.
- DiTommaso, E., & Spinner, B. (1997). Social and emotional loneliness: A re-examination of Weiss' typology of loneliness. *Personality and Individual Differences*, 22(3), 417-427.
- Dykstra, P. A., & de Jong Gierveld, J. (2004). Gender and marital-history differences in emotional and social loneliness among Dutch older adults. *Canadian Journal on Aging/La revue canadienne du vieillissement*, 23(02), 141-155.
- Efthimiou, E., & Fotinea, S. E. (2007). An environment for deaf accessibility to educational content. *Greek national project DIANOEMA, (GSRT, M3. 3, id 35), Hammamet-Tunisia, ICTA*.
- Efthimiou, E., Fotinea, S. E., & Sapountzaki, G. (2006). Processing linguistic data for GSL structure representation. In *Proceedings of the Workshop on the Representation and Processing of Sign Languages: Lexicographic matters and didactic scenarios, Satellite Workshop to LREC- May 2006, Genoa* (pp. 49-54).
- Efthimiou, E., Sapountzaki, G., Karpouzis, K., & Fotinea, S. E. (2004). *Developing an e-Learning platform for the Greek Sign Language* 3118, 1107-1113. Springer Berlin Heidelberg.
- Efthimiou, E., Vacalopoulou, A., Fotinea, S. E., & Steinhauer, G. (2004). Multipurpose design and creation of GSL dictionaries. In *Proc. of the Workshop on the Representation and Processing of Sign Languages "From SignWriting to Image Processing. Information techniques and their implications for teaching, documentation and communication", LREC- May 2004 Conference* (Vol. 30).
- Erikson, E. H. (1950/1993). *Childhood and Society*. New York: Norton.

- Foster, S. (1989). Social alienation and peer identification: A study of the social construction of deafness. *Human Organization*, 48(3), 226-235.
- Foster, S., & Kinuthia, W. (2003). Deaf persons of Asian American, Hispanic American, and African American backgrounds: A study of intraindividual diversity and identity. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 8, 271-290.
- Galanaki, E. (2004). Are children able to distinguish among the concepts of aloneness, loneliness, and solitude? *International Journal of Behavioural Development*, 28(5), 435-443.
- Galanaki, E. (2008). Children's perceptions of loneliness. *Hellenic Journal of Psychology*, 5, 258-280.
- Galanaki, E. (2013). Solitude in Children and Adolescents: A Review of the Research Literature. *Psychology and Education: An Interdisciplinary Journal. Special Issue: Loneliness and Solitude in Children and Adolescents*, 50(3-4), 79-88.
- Galanaki, E. P., Polychronopoulou, S. A., & Babalis, T. K. (2008). Loneliness and social dissatisfaction among behaviourally at-risk children. *School Psychology International*, 29(2), 214-229.
- Georgas, J. (1989). Changing family values in Greece from collectivist to individualist. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 20(1), 80-91.
- Gerber, B. M. (1983). A communication minority: Deaf people and mental health care. *American Journal of Social Psychiatry*, 3(2), 50-57.
- Gerich, J., & Fellingner, J. (2011). Effects of social networks on the quality of life in an elder and middle-aged deaf community sample. *Journal of deaf studies and deaf education*.
- Goossens, L., & Marcoen, A. (1999). Adolescent Loneliness, Self-Reflection, and Identity: From Individual Differences to Developmental Processes. In K.J.

- Rotenberg & S. Hymel (Eds.), *Loneliness in Childhood and Adolescence*. (pp. 225-243). Cambridge: Cambridge.
- Green, L. R., Richardson, D. S., Lago, T., & Schatten-Jones, E. C. (2001). Network correlates of social and emotional loneliness in young and older adults. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(3), 281-288.
- Hauser, P. C., O'Hearn, A., McKee, M., Steider, A., & Thew, D. (2010). Deaf epistemology: Deafhood and deafness. *American annals of the deaf*, 154(5), 486-492.
- Hoffmeister, R.J. (1999/2009). A Piece of the Puzzle: ASL and Reading Comprehension in Deaf Children. In C., Chamberlain, J. P., Morford, & R. I., Mayberry, R. I. (Eds.). *Language acquisition by eye*. (pp. 143- 164) Psychology Press.
- Hortulanus, R. & Machielse, A (2006). Social Isolation: a phenomenon of our times? In R. Hortulanus, A. Machielse & L. Meeuwesen (Edits). *Social isolation in modern society* (p. 4). Routledge
- Howitt, D., & Cramer D. (2011). *Στατιστική με το SPSS 16*. Αθήνα: Κλειδάριθμος.
- Hu, M. (2009). Will online chat help alleviate mood loneliness? *CyberPsychology & Behavior*, 12(2), 219-223.
- Hymel S, Tarulli D, Hayden-Thomson L et al. (1999) Loneliness through the eyes of children. In K. J. Rotenberg & S. Hymel (Eds.), *Loneliness in Childhood and Adolescence*.(pp.80-106). Cambridge: Cambridge University Press.
- Jacobs, L. M. (1974/1989). *A deaf adult speaks out*. Gallaudet University Press.
- Jambor, E., & Elliott, M. (2005). Self-esteem and coping strategies among deaf students. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 10(1), 63-81.

- Jobe-Shields, L., Cohen, R., & Parra, G. R. (2011). Patterns of change in children's loneliness: trajectories from third through fifth grades. *Merrill-Palmer Quarterly*, 57(1), 25-47.
- Jolley, R. P., Fenn, K., & Jones, L. (2004). The development of children's expressive drawing. *British Journal of Developmental Psychology*, 22(4), 545-568.
- Jones, W. H., Hobbs, S. A., & Hockenbury, D. (1982). Loneliness and social skill deficits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42(4), 682.
- Jones, D. A., Victor, C. R., & Vetter, N. J. (1985). The problem of loneliness in the elderly in the community: characteristics of those who are lonely and the factors related to loneliness. *British Journal of General Practice*, 35(272), 136-139.
- Junttila, N., & Vauras, M. (2009). Loneliness among school-aged children and their parents. *Scandinavian Journal of Psychology*, 50(3), 211-219.
- Κατσής, Α., Σιδερίδης, Γ. & Εμβαλωτής, Α. (2010). *Στατιστικές Μέθοδοι στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Τόπος.
- Καφέτσιος, Κ. & Πετράτου, Α. (2005). Ικανότητες συναισθηματικής νοημοσύνης, κοινωνική στήριξη, και ποιότητα ζωής. *Ελεύθερα: Επετηρίδα του Τμήματος Ψυχολογίας Πανεπιστημίου Κρήτης*, 2, 129-150.
- Kafetsios, K. & Sideridis, G. (2006). Attachment, social support, and well being in younger and older adults. *Journal of Health Psychology*, 11(6), 867-879
- Killeen, C. (1998). Loneliness: an epidemic in modern society. *Journal of Advanced Nursing*, 28(4), 762-770.
- Kirk S. (1973). *Η εκπαίδευση των αποκλινόντων παιδιών*. (Μτφρ). Κ. Τσιμπούκη, Αθήνα.
- Kirova, A. (2001a). Loneliness in immigrant children: Implications for classroom practice. *Childhood Education*, 77(5), 260-267.

- Kirova, A. (2001b). Social Isolation, Loneliness and Immigrant Students' Search for Belongingness: From Helplessness to Hopefulness. *Annual International Conference of the Association for Childhood Education (Toronto, Ontario, Canada, April 3-6, (pp1-30) ERIC.*
- Kirova, A. (2003). Accessing children's experiences of loneliness through conversations. *Field Methods, 15*(1), 3-24.
- Kluwin, T. N., Stinson, M. S., & Colarossi, G. M. (2002). Social processes and outcomes of in-school contact between deaf and hearing peers. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 7*(3), 200-213.
- Knutson, J. F., & Lansing, C. R. (1990). The relationship between communication problems and psychological difficulties in persons with profound acquired hearing loss. *Journal of Speech and Hearing Disorders, 55*(4), 656-664.
- Kostelnik, M., Whiren, A., Soderman, A., Rupiper, M., & Gregory, K. (2014). *Guiding Children's Social Development and Learning*. Cengage Learning.
- Κουρμπέτης, Β. (2001). Η Διδασκαλία της Ελληνικής Νοηματικής Γλώσσας ως Πρώτης Γλώσσας σε Κωφά Παιδιά και Ανάπτυξη Εκπαιδευτικού Υλικού, Πρακτικά Συνεδρίου *Μάθηση και Διδασκαλία της Ελληνικής ως Μητρικής και ως Δεύτερης Γλώσσας, Β' τόμος*, Μ. Βάμβουκας Μ & Α. Χατζηδάκη (Επιμ.) Ρέθυμνο:Ατραπός.
- Kourbetis, V., & Hoffmeister, R. J. (2002). Name signs in Greek sign language. *American annals of the deaf, 147*(3), 35-43.
- Κουρμπέτης, Β. & Χατζοπούλου, Μ. (2010). *Μπορώ και με τα μάτια μου*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Κουρμπέτης, Β., Χατζοπούλου, Μ., Σαβαλίδου, Φ. & Σίμψα, Θ. (2007). Προσεγγίζοντας την Κώφωση. Στο Β. Κουρμπέτης (Επιμ.) *ΕΠΕΑΕΚ-*

Διαναπηρικός Οδηγός Επιμόρφωσης. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών (Τμήμα Ψυχολογίας).

Kvam, M. H., Loeb, M., & Tambs, K. (2007). Mental health in deaf adults: symptoms of anxiety and depression among hearing and deaf individuals. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 12(1), 1-7.

Ladd, P. (2003). *Understanding deaf culture: In search of deafhood*. Multilingual Matters.

Λαμπροπούλου, Β. (1999). «1^ο Εκπαιδευτικό Πακέτο Επιμόρφωσης: Η Κοινωνία και οι Κωφοί. Κοινότητα και Κουλτούρα Κωφών». Πρόγραμμα Ε.Π.Ε.Α.Ε.Κ.-Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων.

Latchem, P. (2006). Hearing courses and the deaf trainee. *Therapy Today*, 17(10), 13-16.

Laursen, B. & Hartl, A. C. (2013). Understanding loneliness during adolescence: Developmental changes that increase the risk of perceived social isolation. *Journal of adolescence*, 36(6), 1261-1268.

Leigh, I. W., Marcus, A. L., Dobosh, P. K., & Allen, T. E. (1998). Deaf/hearing cultural identity paradigms: Modification of the deaf identity development scale. *Journal of deaf studies and deaf education*, 3(4), 329-338.

Leigh, I. W., Maxwell-McCaw, D., Bat-Chava, Y., & Christiansen, J. B. (2009). Correlates of psychosocial adjustment in deaf adolescents with and without cochlear implants: A preliminary investigation. *Journal of Deaf studies and deaf education*, 14(2), 244-259.

Luanaigh, C. Ó., & Lawlor, B. A. (2008). Loneliness and the health of older people. *International journal of geriatric psychiatry*, 23(12), 1213-1221.

- Lukomski, J. (2007). Deaf college students' perceptions of their social-emotional adjustment. *Journal of deaf studies and deaf education*, 12(4), 486-494.
- Μακράκης, Β. (2005). *Ανάλυση Δεδομένων στην Επιστημονική Έρευνα με τη Χρήση του SPSS. Από τη θεωρία στην πράξη*. 3^η έκδοση. Αθήνα: Gutenberg.
- Mijuskovic, B. (1992). Organic communities, atomistic societies, and loneliness. *J. Soc. & Soc. Welfare*, 19, 147.
- Misailidi, P., & Bonoti, F. (2014). Children's use of expressive drawing strategies: The effects of mood, age and topic. *Early Child Development and Care*, 184(6), 882-896.
- Misailidi, P., Bonoti, F. & Savva, G. (2012). Representations of loneliness in children's drawings. *Childhood*, 19(4), 523-538.
- Moeller, M. P. (2000). Early intervention and language development in children who are deaf and hard of hearing. *Pediatrics*, 106(3), 1-9.
- Most, T. (2007). Speech Intelligibility, Loneliness, and Sense of Coherence Among Deaf and Hard-of-Hearing Children in Individual Inclusion and Group Inclusion. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 12(4), 495-503.
- Most, T., Ingber, S. & Heled- Ariam, E. (2012). Social Competence, Sense of Loneliness, and Speech Intelligibility of Young Children with Hearing Loss in Individual Inclusion and Group Inclusion. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* 17 (2), 259- 272.
- Mouvet, K., Hardonk, S., Matthijs, L., Van Puyvelde, M., Loots, G., & Van Herreweghe, M. (2013). Analyzing language practices in mother-child interaction against the background of maternal construction of deafness. *Language & Communication*, 33(3), 232-245.

- Μπαμπινιώτης, Γ. (1998). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (σ.1123). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Murphy, J. S., & Newlon, B. J. (1987). Loneliness and the mainstreamed hearing impaired college student. *American Annals of the Deaf*, 132(1), 21-25.
- Nicolosi, L., Harryman, E., & Kresheck, J. (2004). *Terminology of communication disorders: speech-language-hearing, 5th Edition* (pp147-148). Lippincott Williams & Wilkins.
- Nikolarazi, M. (2007). Analysing the concept of deaf identity. *Hellenic Journal of Psychology*, 4(2), 185-204.
- Νικολαράζι, Μ. (2011). Εκπαίδευση κωφών/βαρήκοων παιδιών: η αναγκαιότητα αποτελεσματικών και ερευνητικά τεκμηριωμένων εκπαιδευτικών στρατηγικών. Στο Σ. Παντελιάδου & Β. Αργυρόπουλος (Επιμ.), *Ειδική Αγωγή. Από την έρευνα στη διδακτική πράξη*. (σσ.135-184) Αθήνα: Πεδίο.
- Nikolarazi, M., & Hadjikakou, K. (2006). The role of educational experiences in the development of deaf identity. *Journal of deaf studies and deaf education*, 11(4), 477-492.
- Nilsson, B., Lindström, U. Å., & Nåden, D. (2006). Is loneliness a psychological dysfunction? A literary study of the phenomenon of loneliness. *Scandinavian journal of caring sciences*, 20(1), 93-101.
- Nisenbaum, S. (1984). Ways of being alone in the world. *The American Behavioral Scientist*, 27(6), 785-800.
- Nunes, T., Pretzlik, U., & Olsson, J. (2001). Deaf children's social relationships in mainstream schools. *Deafness & Education International*, 3(3), 123-136.
- Oxford English Dictionary (2015). Ανακτήθηκε 3 Μαΐου 2015, από το <http://www.oed.com/view/Entry/109969>

- Olenik-Shemesh, D., & Zeidner, M. (2013). Personality Predictors of School Loneliness in Adolescent Students. *Psychology Research*, 3(10), 579.
- Page, R. M., & Cole, G. E. (1991). Demographic predictors of self-reported loneliness in adults. *Psychological Reports*, 68(3), 939-945.
- Παπάνης, Ε., Γιαβρίμης, Π. & Βίκη, Α. (2009). *Καινοτόμες Προσεγγίσεις στην Ειδική Αγωγή*. Αθήνα: Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ.
- Παπασπύρου, Χ. (2003). Οριζόντια και Κάθετη Ένταξη. Ο πολυεπίπεδος χαρακτήρας της εντάξεως με παράδειγμα την εκπαιδευτική και την κοινωνική ένταξη των ανηκόων. *Θέματα Ειδικής Αγωγής* 20, 3-22. Π.Ε.Σ.Ε.Α.
- Παπασπύρου, Χ. & Στυλιανού- Γάκη, Ε. (2014). *1973- 2014. 40 Χρόνια Προσφοράς στην Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση Κωφών & Βαρηκόων*. ΥΠ.ΠΑΙ.Θ. Ανακτήθηκε 28 Μαρτίου, 2015, από το [http://lyk-ekv-ag-parask.att.sch.gr/public_html/\[47\].pdf](http://lyk-ekv-ag-parask.att.sch.gr/public_html/[47].pdf).
- Parker, J. G., & Asher, S. R. (1993). Friendship and Friendship Quality in Middle Childhood: Links With Peer Group Acceptance and Feelings of Loneliness and Social Dissatisfaction. *Developmental Psychology*, 29(4), 611-621.
- Peplau, L. A., & Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. In L. A. Peplau & D. Perlman (Eds.), *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (pp. 1–18). New York: Wiley.
- Perlman, D., & Peplau, L. A. (1984). Loneliness research: A survey of empirical findings. *Preventing the harmful consequences of severe and persistent loneliness*, 13-46.
- Perlman, D., & Peplau, L. A. (1981). Toward a social psychology of loneliness. *Personal relationships*, 3, 31-56.

- Pinto, G. & Bombi, A., S. (2008) Children's drawing of friendships and family relationships in different cultures. In: Milbrath C and Taunter HM (Eds.), *Children's Understanding and Production of Pictures, Drawings and Art*.(pp. 121–154).Cambridge, MA: Hogrefe.
- Poissant, S. F., Beaudoin, F., Huang, J., Brodsky, J., & Lee, D. J. (2008). Impact of cochlear implantation on speech understanding, depression, and loneliness in the elderly. *Journal of otolaryngology-head & neck surgery= Le Journal d'oto-rhinolaryngologie et de chirurgie cervico-faciale*, 37(4), 488-494.
- Ponzetti Jr, J. J. (1990). Loneliness among college students. *Family relations*, 336-340.
- Pretty, G. M., Andrewes, L., & Collett, C. (1994). Exploring adolescents' sense of community and its relationship to loneliness. *Journal of community psychology*, 22(4), 346-358.
- Reichmann, F. F. (1959). Loneliness. *Psychiatry*, 22(1), 1-15.
- Robson, C. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου*. Αθήνα: Gutenberg.
- Rönkä, A. R., Rautio, A., Koironen, M., Sunnari, V., & Taanila, A. (2014). Experience of loneliness among adolescent girls and boys: Northern Finland Birth Cohort 1986 study. *Journal of Youth Studies*, 17(2), 183-203.
- Rotenberg, K. J. (1999). Childhood and Adolescent Loneliness: An Introduction. In K. J. Rotenberg, & S. Hymel (Eds.). *Loneliness in childhood and adolescence*, (pp 3-10). Cambridge: University Press.
- Ρούσσος Π., Λ., & Τσαούσης Γ. (2002). *Στατιστική εφαρμοσμένη στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ρούσσος, Π. Λ., & Τσαούσης, Γ. (2011). *Στατιστική στις επιστήμες της συμπεριφοράς με τη χρήση του SPSS*. Αθήνα: Τόπος.

- Rubenstein, C.M., & Shaver, P.(1982). The experience of loneliness. In: L.A. Peplau, & D. Perlman (Eds.). *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*. New York: Wiley-Interscience.
- Russell, D. (1996). The UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, validity, and factor structure. *Journal of Personality Assessment* 66, 20-40.
- Russell, D., Cutrona, C. E., Rose, J., & Yurko, K. (1984). Social and emotional loneliness: an examination of Weiss's typology of loneliness. *Journal of personality and social psychology*, 46(6), 1313.
- Russell, D., Peplau, L. A., & Cutrona, C. E. (1980). The revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and discriminant validity evidence. *Journal of personality and social psychology*, 39(3), 472-480.
- Ryan, M. C., & Patterson, J. (1987). Loneliness in the elderly. *Journal of Gerontological Nursing*., 13(5), 6-12.
- Schick, B., Marschark, M., & Spencer, P. E. (2005). *Advances in the sign language development of deaf children*. Oxford University Press.
- Schick, B., De Villiers, P., De Villiers, J., & Hoffmeister, R. (2007). Language and theory of mind: A study of deaf children. *Child development*, 78(2), 376-396.
- Silver, A. L. S. (1996, March). Frieda Fromm-Reichmann, loneliness and deafness. In *International Forum of Psychoanalysis*, 5(1), 39-46. Taylor & Francis Group.
- SPSS Tutorials. The Ultimate Guide for Mastering SPSS. (2015). Ανακτήθηκε 1η Ιουνίου 2015, από το <http://www.spss-tutorials.com/spss-mcnemar-test/>.
- Stinson, M. S., & Kluwin, T. N. (2003). Educational consequences of alternative school placements. In M. Marschark & P. E. Spencer (Eds.), *Oxford handbook of deaf studies, language, and education*, (pp. 52-64). Oxford: Oxford University Press.

- Stinson, M. S., & Lang, H. G. (1994). Full inclusion: a path for integration or isolation?. *American Annals of the Deaf*, 139(2), 156-159.
- Stinson, M. S., Whitmire, K., & Kluwin, T. N. (1996). Self-perceptions of social relationships in hearing-impaired adolescents. *Journal of Educational Psychology*, 88(1), 132.
- Sullivan, H. S. (1953/2001). *The interpersonal theory of psychiatry*. London: Routledge.
- Sutton-Spence, R., & West, D. (2011). Negotiating the legacy of hearingness. *Qualitative Inquiry*, 17(5), 422-432.
- Τσουρέκη, Δ. (1988). *Αναπτυξιακή Ψυχολογία. Παιδαγωγική Υποβοήθηση της Ανάπτυξης του Παιδιού*. Αθήνα.: Ιδ.εκδ.
- Tucker, B. (2009). Identity and the Power of Labels. In I., Leigh. *A lens on deaf identities*, (pp. 3-22). Oxford University Press.
- Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2004). Β. Λαμπροπούλου (Επιμ.). *Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών για Μαθητές με Προβλήματα Ακοής για την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*. Αθήνα. Ανακτήθηκε 29 Μαΐου 2015, από το http://www.pischools.gr/special_education_new/html/gr/8emata/analytika/analytika.htm.
- Vanhalst, J., Luyckx, K., & Goossens, L. (2014). Experiencing loneliness in adolescence: A matter of individual characteristics, negative peer experiences, or both?. *Social Development*, 23(1), 100-118.
- Vassar, M., & Crosby, J. W. (2008). A reliability generalization study of coefficient alpha for the UCLA Loneliness Scale. *Journal of Personality Assessment*, 90(6), 601-607.

- Veenhoven, R. (2005). Is life getting better? How long and happily do people live in modern society?. *European Psychologist*, 10(4), 330-343.
- Vogel-Walcutt, J. J., Schatschneider, C., & Bowers, C. (2011). Social-Emotional functioning of Elementary-Age Deaf Children: A Profile Analysis. *American annals of the deaf*, 156(1), 6-22.
- Weeks, M. S., & Asher, S. R. (2011). Loneliness in childhood: toward the next generation of assessment and research. *Advances in Child Development and Behavior*, 42, 1-39.
- Weiss, R. S. (1973/1985). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*, 5th Edition. Cambridge: MIT Press.
- Woodhouse, S. S., Dykas, M. J., & Cassidy, J. (2012). Loneliness and peer relations in adolescence. *Social Development*, 21(2), 273-293.
- Χατζηκακού, Κ. & Νικολαραϊζή, Μ. (2006). Η ενιαία εκπαίδευση και η ανάπτυξη της ταυτότητας των κωφών παιδιών. Στο Ε. Φτιάκα, Α. Γαγάτσης, Ι. Ηλία & Μ. Μοδέστου (Επιμ.) «*Η Σύγχρονη Εκπαιδευτική Έρευνα στην Κύπρο*», Πρακτικά 9^{ου} Συνεδρίου Παιδαγωγικής Εταιρείας Κύπρου, 2-3 Ιουνίου, 2006, (σσ 811-822) Λευκωσία: Πανεπιστήμιο Κύπρου.
- Zimmermann, J. G. (1785/6). *Über die Einsamkeit* [About Loneliness] (Vol. 1). Frankfurt: Troppau.

Παράρτημα

Παρατίθεται το ερωτηματολόγιο έτσι όπως μοιράστηκε στους συμμετέχοντες, συνοδευόμενο από τις οδηγίες συμπλήρωσης και το έντυπο συγκατάθεσης συμμετοχής στην έρευνα.

Το ερωτηματολόγιο αυτό, όπως και το άσπρο φύλλο που ακολουθεί (για να ζωγραφίσετε μία εικόνα που να δείχνει την έννοια της μοναξιάς) πρόκειται να εξυπηρετήσει αποκλειστικά τους στόχους της έρευνας, στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών με τίτλο: «Επιστήμες της Αγωγής: Παιδαγωγικό Παιχνίδι & Παιδαγωγικό Υλικό στην Πρώτη Παιδική ηλικία».

Δεν υπάρχει χρονικός περιορισμός. Στην έρευνα συμμετέχετε συμπληρώνοντας ένα ανώνυμο ερωτηματολόγιο, γεγονός που καθιστά αδύνατο τον συσχετισμό των απαντήσεων με το πρόσωπό σας. Η επεξεργασία των απαντήσεων γίνεται μόνο από την ερευνήτρια και τα αποτελέσματα παρουσιάζονται σε στατιστική μορφή.

Ευχαριστώ εκ των προτέρων για τη συμμετοχή και τη βοήθειά σας.

Η Ερευνήτρια

Ασπασία Μάντζιου

ΟΔΗΓΙΕΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΗΣ

1. Συμπληρώστε τον αριθμό που περιγράφει καλύτερα το πόσο συχνά νοιώθετε έτσι όπως δηλώνει η κάθε πρόταση.

2. Αν αλλάξατε γνώμη για την απάντησή σας, διαγράψτε την αρχική σας απάντηση με **X** και τονίστε πιο έντονα με το στυλό την τελική σας επιλογή.

Παράδειγμα: αρχική απάντηση: ... ~~2~~ ... τελική απάντηση: ... **4** ...

3. Να θυμάστε ότι δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις αλλά απαντήσεις που ταιριάζουν σε εσάς. Πριν παραδώσετε το ερωτηματολόγιο ελέγξτε ότι έχετε απαντήσεις σε όλες τις ερωτήσεις του.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Δημογραφικά Στοιχεία

Φύλο

Άντρας ☐

Γυναίκα ☐

Ηλικία

Στην οικογένειά σας υπάρχουν άλλα άτομα κωφά ή βαρήκοα (Στο ερωτηματολόγιο των κ/β).⁹

Ναι ☐

Όχι ☐

Μορφωτικό Επίπεδο

Απόφοιτος Δημοτικού ☐

Γυμνάσιο ☐

Λύκειο ☐

ΤΕΙ/ΑΕΙ ☐

Κάτοχος Μεταπτυχιακού ☐

Κάτοχος Διδακτορικού ☐

Άλλο ☐

⁹ Στο ερωτηματολόγιο των ακουόντων η αντίστοιχη ερώτηση ήταν: Στην οικογένειά σας υπάρχουν άτομα κωφά ή βαρήκοα;

❖ **Σημειώστε πόσο συχνά νοιώθετε έτσι όπως περιγράφουν οι παρακάτω προτάσεις.**

1. Νοιώθω 'ένα' με τους ανθρώπους γύρω μου.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

2. Μου λείπουν οι παρέες.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

3. Δεν υπάρχει κανένας στον οποίο μπορώ να στραφώ για βοήθεια.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

4. Δεν νοιώθω μόνος.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

5. Νοιώθω μέρος της παρέας των φίλων μου.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

6. Έχω πολλά κοινά στοιχεία με τους φίλους στην παρέα μου.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

7. Δεν είμαι κοντά με κανέναν πια.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

8. Οι φίλοι μου δεν μοιράζονται τα ενδιαφέροντα και τις ιδέες μου.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

9. Είμαι ένα εξωστρεφές άτομο.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

10. Υπάρχουν άτομα που τα νοιώθω κοντά μου.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

11. Νοιώθω απομονωμένος.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

12. Οι κοινωνικές μου σχέσεις είναι επιπόλαιες.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

13. Κανένας δεν με ξέρει πραγματικά καλά.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

14. Νοιώθω απομονωμένος από τους άλλους γύρω μου.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

15. Μπορώ να βρω παρέα όταν το θελήσω.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

16. Υπάρχουν άτομα που με καταλαβαίνουν πραγματικά.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

17. Είμαι δυστυχισμένος που είμαι τόσο αποτραβηγμένος.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

18. Υπάρχουν άνθρωποι γύρω μου αλλά όχι κοντά μου.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

19. Υπάρχουν άτομα με τα οποία μπορώ να μιλήσω.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

20. Υπάρχουν άτομα στα οποία μπορώ να στραφώ.

1	2	3	4
Ποτέ	Σπάνια	Μερικές Φορές	Συχνά

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΑΡΓΟΝΑΥΤΩΝ & ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ – 382 21 ΒΟΛΟΣ**

e-mail:amatziou@uth.gr

Έντυπο Συγκατάθεσης

Δηλώνω υπεύθυνα ότι συμπλήρωσα το ερωτηματολόγιο αφού πρώτα είχα ενημερωθεί από την ερευνήτρια ότι: (α) τα δεδομένα πρόκειται να χρησιμοποιηθούν, σε κωδικοποιημένη μορφή και ανώνυμα, για ερευνητικούς σκοπούς και (β) είχα διαβάσει αναλυτικά τις οδηγίες που προηγούνται του ερωτηματολογίου. Επιπλέον, επιτρέπω στην ερευνήτρια να χρησιμοποιήσει το σχέδιο που επισυνάπτεται με το ερωτηματολόγιο για τους προαναφερθέντες λόγους.

Ημερομηνία

...../...../2015

Ο Δηλών/ Η Δηλούσα

.....

Η ολοκλήρωση της διπλωματικής εργασίας συγχρηματοδοτήθηκε μέσω του Έργου «Υποτροφίες ΙΚΥ» από πόρους του ΕΠ «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ), του ΕΣΠΑ, 2007- 2013.

